

LA CISTERNA DE PATERNA (1596-2020)

que vos amys y sol traxen en la dita
vila y terra tan males aygues sicdo
que seria grandisimo medi para la
salud de voss que fessen una
cisterna para llevar los yessos d'agua
que y ralu de tierra y agua
se saquen en la dita vila que yo
confio al nombre jñm deo que
sera gran salud para vos que
mirasen lo que parecia et vos re-
conocieron que dita cisterna feses
y passas anant e asi se guarden
los voss y pases de voss lo qual es
unanimemente uno ore uno qe concesso et
numim discrepantes volguen y pater
minores que la dita obra de dita
cisterna se ponga en real executio
attento considerada la utilitat y pro-
fito asi de los pobladores como de la
terra y muerdo de la dita vila
a los capitulos e ordinaciones y en su
inmediate se guarden
Capitulo y memoria feta e firmada

Aquesta obra ha estat guanyadora del Premi Ajuntament de Paterna-Universitat de València “Estudi monogràfic sobre un tema territorial de Paterna i/o de la comarca de l’Horta Nord” dels Premis Literaris LVI Jocs Florals de la Vila de Paterna.

Juliol de 2020

A Eugenia, José Manuel i Albert

A Manolo, mon pare, obrer de vila, *in memoriam*

Abreviatures

AMP: Arxiu Municipal de Paterna.

ARCSCCV: Arxiu del Real Col·legi Seminari de Corpus Christi de València.

coord.: coordinador/a.

d.: diner.

dir. director/a.

et al: i altres.

l.: lliura.

núm.: número.

op. cit.: opere citado (en l'obra citada).

pàg/pàgs.: pàgina/pàgines.

s.: sou.

vol.: volum.

Equivalències

1 sou = 12 diners.

1 lliura = 20 sous.

ÍNDIX

1. Introducció.	4
2. Metodologia.	5
3. Estat de la qüestió.	6
4. La construcció de la cisterna.	8
4.1. Els capítols i concòrdia de 1596.	8
4.2. Les despeses.	14
4.2.1. Materials.	14
4.2.2. Mà d'obra.	15
4.2.3. Total.	16
4.3. Les fases, <i>acabada y possada en sa deguda perfecció</i> .	18
4.4. Ubicació.	23
4.4.1. L'obra.	23
4.4.2. Documents dels segles XVII-XVIII.	24
4.5. Les dimensions.	29
4.6. Omplir la cisterna.	31
4.7. L'accés.	32
5. La cisterna als segles XIX i XX.	34
6. Conclusions.	43
7. Bibliografia.	44
Annex I. Documents.	48
Annex II. Glossari.	57

1. Introducció.

Pel terme de Paterna discorren tres séquies des d'època musulmana. Les de Tormos i Mestalla, més allunyades del nucli urbà, s'han destinat a l'ús agrícola, mentre que la de Montcada, més pròxima, ha exercit un paper de primer ordre en el desenvolupament i creixement de la població. A part del seu ús per al reg, l'aigua que discorria pel seu caixer i pel seu braç d'Uncia va permetre, des de l'Edat Mitjana, el desenvolupament d'una indústria ceràmica i molinera. Però a més d'aquests usos també es va utilitzar per al consum humà juntament amb l'aigua provinent dels pous.

En tots dos casos la qualitat del preuat element deixava molt a desitjar. L'aigua de les séquies en moltes ocasions baixava térbola pels arrossegaments de sediments, presentant també una concentració d'impureses que no aconsellaven el seu ús. Tampoc l'aigua dels pous va estar exempta d'aquesta problemàtica. La seua contaminació per filtracions d'aigües fecals o les seues propietats físiques i químiques, van ser causa de malalties.

Aquests problemes no van ser exclusius de la població de Paterna. Nombroses localitats van patir els mateixos inconvenients i van recórrer, igual que Paterna, a la construcció de cisternes públiques. Benaguasil, Aldaia, Quart de Poblet, Manises, per citar algunes poblacions pròximes, van alçar les seues des d'època musulmana fins al segle XVIII. Encara que totes empraven l'aigua de les séquies, les precaucions establides abans del seu ompliment i l'època de l'any triada, permetien emmagatzemar aigua de bona qualitat.

La datació cronològica de totes elles ha sigut establida bàsicament per mitjà de dos mètodes, bé a partir de documents o bé mitjançant estudis arqueològics, o tots dos. Però no en el cas que ens ocupa. Ni coneixíem la data de construcció de la cisterna de Paterna, que ara sí que la podem precisar, ni altres aspectes que anirem analitzant al llarg d'aquest treball d'investigació.

La cisterna de Paterna es troba en el subsol de l'antic edifici de l'Ajuntament, actual seu del Museu de Ceràmica, en la plaça del Poble, 2. Està situada dins del Bé de Rellevància Local (BRL) del Nucli Històric Tradicional, alhora que queda inclosa dins de l'àmbit de protecció del BRL Església-Molí de Donderis. Actualment no és visitable

pel fet que la porta d'accés està tapiada i les escales plenes d'enderrocs, però el dipòsit està en perfectes condicions.

Imatge 1. Plànol de situació del Museu de Ceràmica de Paterna.

L'objectiu del present treball és fer un recorregut des de 1596, quan els veïns de Paterna van aprovar els capítols i concòrdia per a construir la cisterna, fins a l'actualitat. Després de l'exposició d'aquests capítols, passarem a detallar les despeses que va originar l'obra i les fases de la seua construcció, alhora que coneixerem als seus protagonistes. Demostrarem que la cisterna esmentada és la que es troba en la plaça del Poble. Seguirem amb les seues característiques tipològiques i funcionals, algunes ja publicades, per a passar a exposar una sèrie de documents relacionats amb el seu manteniment i les vicissituds per les quals ha passat aquest element del patrimoni hidràulic de la població.

2. Metodologia.

Per a la realització d'aquest treball hem recorregut, fonamentalment, a les fonts primàries. D'una banda s'han consultat els protocols notariaus, amb referències a Paterna, que es conserven a l'Arxiu del Real Col·legi Seminari de Corpus Christi de

València (ARCSCCV) i per una altra les actes de Ple dels segles XIX i XX de l'Arxiu Municipal de Paterna (AMP). Assenyalar que tots els documents que s'han utilitzat i s'exposen en aquest treball són inèdits. Per a ampliar l'estudi s'ha emprat bibliografia específica i per a qüestions puntuals més actuals hem usat les fonts orals.

3. Estat de la qüestió.

La cisterna de Paterna manca d'un estudi en profunditat. Les referències publicades sobre aquest immoble són molt escasses, limitant-se a la seua localització, descripció física i detallant el sistema d'ompliment en algun cas. La qüestió cronològica sempre ha quedat per establir, encara que no ha faltat qui s'ha aventurat a adscriure-la a algun període històric concret. La raó és senzilla, d'una banda la carència d'un estudi arqueològic i per una altra el desconeixement d'una documentació que traiem a la llum en aquest treball. El primer mai s'ha pogut dur a terme, principalment per estar tapat l'accés, encara que també ha faltat voluntat per part dels poders públics.

Rafael Alfonso Barberá en el seu llibre *Notas para la historia de Paterna*, plantejava que la volta d'accés a la cisterna possiblement era anterior a l'arribada de Jaume I. Afegia que es va construir amb formigó calicostrat emprant la tècnica de l'encofrat.¹ En el capítol del llibre dedicat a Paterna a mitjan segle XIX,² relatava que l'aigua d'aquesta construcció només cobria una xicoteta part de les necessitats dels seus habitants, perquè la seua capacitat només permetia la seua utilització durant dos o tres mesos. Davant aquest problema el veïnat havia de recórrer a l'aigua dels pocs pous disseminats pel nucli urbà i com a últim recurs a l'ús de les aigües de les séquies de Montcada y d'Uncia.³

En la Memòria Històrica del Catàleg de Paterna de 1984 la cisterna quedava inclosa en l'apartat dedicat al període musulmà.⁴ Per la seua part Mercedes Mesquida en un

¹ ALFONSO BARBERÁ, R. (1977). *Notas para la historia de Paterna*. Paterna: Gráficas Paterna, pàg. 26.

² Ídem, pàg. 147.

³ LLABATA LLEONART, A. (2014). *Toponímia dels pobles valencians. Paterna, l'Horta*. Acadèmia Valenciana de la Llengua, Ajuntament de Paterna. Per la seua part PÉREZ i MARCO, A.; ZURRIAGA NAVARRO, J. J. (1996). *Introducció a la toponímia del terme municipal de Paterna*. Ajuntament de Paterna, pàg. 54, nomenen a la dita canalització com *séquia Unsia*.

⁴ VV. AA. (1984). *Catàleg de Paterna*. Memòria Històrica, pàg. 34.

article dedicat a l'urbanisme medieval de Paterna, establia la mateixa cronologia però anotava que la volta de la cisterna estava feta amb rajoles.⁵

Uns anys més tard en el llibre *El agua en la historia de Paterna*, en el capítol dedicat a l'Edat mitjana sol s'esmenta que la cisterna està en la plaça del Poble, sense aportar més dades.⁶ Posteriorment en l'article *Paterna, d'alqueria mitgeval a ciutat protoindustrial: estudi evolutiu del poblament, estructura arquitectònica, mentalitat i vida quotidiana*, els autors relacionen la cisterna àrab amb el moment originari del nucli musulmà.⁷

Mercedes Mesquida en la seua obra *Las Ollerías de Paterna*, vincula la cisterna a l'alcàsser d'època musulmana, plantejant que era utilitzada per la població i servia de depòsit en cas de setge.⁸ L'autora del llibre aporta també les dimensions facilitades per l'arquitecte municipal José Luis Pastor.

De la mateixa autora és la publicació *La ceràmica de l'aigua*, dins del qual hi ha un capítol escrit per José Enrique López y Ernesto Manzanedo.⁹ Les dimensions que detallen són les ja anotades al llibre esmentat al paràgraf anterior i afigen una descripció física, alhora que també detallen el sistema d'ompliment. Els autors estableixen que la volta està feta amb pedres planes. Pel que respecta a la cronologia apunten que per la seua tipologia, molt similar a les cisternes d'Aldaia i Quart de Poblet, i a falta d'excavacions arqueològiques, se situaria entre els segles XIV-XVII, allunyant-se dels postulats que la dataven en època musulmana. Tant les dimensions com part de la descripció i el sistema d'ompliment que exposen dits autors, l'hem utilitzat per a aquest treball.

⁵ MESQUIDA GARCÍA, M. (1993). Paterna en la Edad Media. En AZUAR, R., GUTIÉRREZ, S., VALDÉS, F. (eds). *Urbanismo medieval en el País Valenciano*. Madrid: Polifemo, pàg. 310.

⁶ GIMENO ROSELLÓ, M. J. (1998). *El agua en la historia de Paterna*. Ajuntament de Paterna, pàg. 72.

⁷ PÉREZ NEGRE, J.; LUIS PÉREZ, M. (2000). Paterna, d'alqueria mitgeval a ciutat protoindustrial: estudi evolutiu del poblament, estructura arquitectònica, mentalitat i vida quotidiana. *Revista Alborgí*, núm. 3, pàg. 34.

⁸ MESQUIDA GARCÍA, M. (2001). *Las Ollerías de Paterna. Tecnología y producción. Siglos XII y XIII*. Vol. I. Ajuntament de Paterna, pàg. 23

⁹ LÓPEZ PERIS, J. E., MANZANEDO LORENTE, E. (2006). Aprovisionament, canalització i distribució de l'aigua a Paterna. En MESQUIDA GARCÍA, M. (dir.). *La ceràmica de l'aigua*. Ajuntament de Paterna, págs. 223-236.

Maria Teresa Mallols de nou li adjudicava una cronologia d'època àrab, sense matisar segle o període, i proposava que estava coberta amb una volta de rajola.¹⁰

Com hem vist la majoria dels autors, excepte dos, estableixen una cronologia anterior a l'arribada de Jaume I. En canvi quant a la tècnica constructiva de la volta bàsicament hi ha dues opinions, o bé plantegen que està feta amb rajoles o bé amb pedres planes.

No falten referències a la cisterna en alguns articles publicats en els Llibres de Festes de Paterna. Aquests incideixen més en les vivències personals relacionades amb l'edificació, aspectes que coincideixen amb les fonts orals.

4. La construcció de la cisterna.

4.1 Capítols i concòrdia.

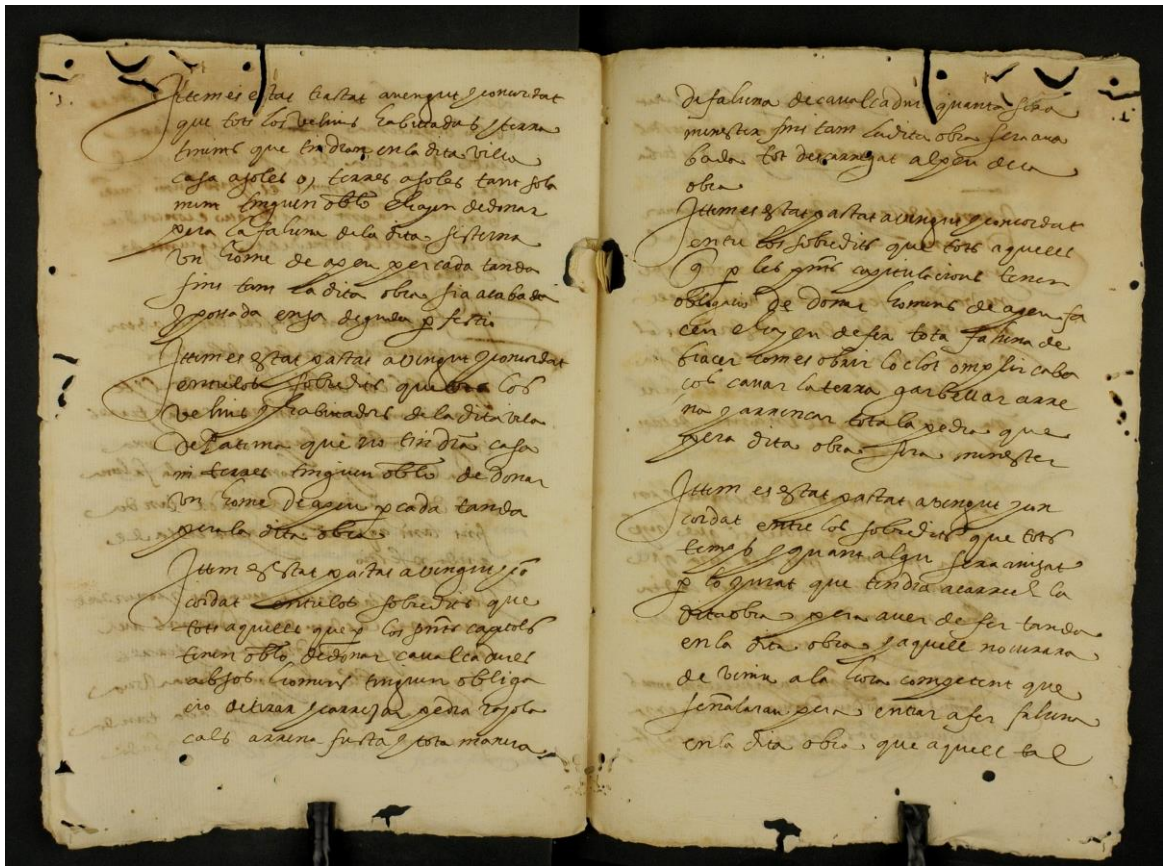
El dia 9 de juny de l'any 1596 tingué lloc una reunió al porxe de la vila de Paterna. En ell s'ajustaren els caps de família tant cristians com nous convertits, aquells que es denominen també com a moriscos. El notari Antoni Joan Escurrer va registrar els assumptes tractats en la dita assemblea i el text el podem consultar a l'Arxiu del Real Col·legi Seminari de Corpus Christi de València.

Passem ara a exposar el document, del qual les normes de transcripció i edició es poden consultar al principi de l'Annex I. Com podrem llegir el text s'inicia en llatí amb una invocació seguida pels noms dels principals càrrecs municipals, és a dir, el justícia, lloctinent de justícia i els jurats, tres per part dels cristians i un per la dels moriscos. A continuació, i ja escrit en valencià, es nomenen els consellers junt amb els caps de família, cristians i moriscos, presents a la reunió que prèviament havien sigut convocats per l'alguatzil. Darrere de l'exposició dels motius i de la proposta de fer una cisterna, aprovada per unanimitat, es presenten els capítols i concòrdia per a dur a terme l'obra. Després el text continua en llatí i exposa que els capítols tractats han sigut llegits, escoltats i entesos pels assistents. Així són aprovats des de la primera a l'última línia, a l'hora que s'estableix una pena de 50 sous contra qui no complisca l'acord. El text

¹⁰ MALLOLS MEDINA, M. T. (2011). Apunts històrics sobre el desenvolupament urbanístic de Paterna. *Revista Alborgí*, núm. 10, Ajuntament de Paterna, pàg. 34.

continua amb els elements de verificació notarials no desenvolupats, acompanyats de la paraula etcètera, que li donen validesa a l'acord. Són testimonis Marc Aguilar, ferrer, i Pere Navarro, sastre, ambdós de València.

A l'hora de llegir un text d'aquestes característiques recomanem llegir-lo en veu alta i pausada. Al final d'aquest treball, a l'Annex II, teniu un glossari amb les paraules dubtoses o que hui en dia ja no s'utilitzen, tant del text que exposem a continuació com dels que presentarem al llarg del treball.

Imatge 2. Llibre de Protocols d'Antoni Joan Escurrer, núm. 13.197.

1596, juny, 9. Paterna.

Capítols i concòrdia fets pels veïns de Paterna per a la construcció d'una cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.197.

Die VIII° mensis junii anno a Nativitate Domini MDLXXXVI.

In Dei nomine eiusque divina gratia humiliter implorata amen. Noverint universi quod nos, Joannes Prohedo, justicia, Joannes Maidut, locumtenentis justicia, Joannes Muntiel, Vincentius Climent, Franciscus Guillem, jurati ville Paterne veterum cristianorum, Martinus Ageig, juratus dicte ville noviter converssorum, Ferrando Salvador, Joan Salvador, Martí Peris, Berthomeu Sanchis, Jaume Guillem, Michael Jafer, Francés Sulvino, consellers de la dita villa, Monsserrat Ximenes, March Gavaldo[n], Joan del Villar, Arnau Ferrer, Domingo de Monbernat, Rafael Despont, Anthoni Amat, Pere Ripoll, Joan Esteve, Salvador Bernat Lafarja, Joan Corachan, Joan Cortès, Francés Garcia, Jaume Gil, Berthomeu Alexandre, Jaume Garcia, Cosme Claver, Dionís Fita, Pere Gregori, Pasqual Alcudori, Carlos Tordezillas, Anthoni Sans, Anthoni Campos, Blay Sanchis, Pasqual Salvador, Vicent Amat, Bernat Carreres, Domingo Alba, Jaume Aparisi, Ferrando Martí, Vicent Carnoy, Berthomeu Garrigues, Cristòfol Guerrero, Hyeroni Ribera, Joan Claver, Damián Muñoz, Joan Garçes, Jaume Lluna, cristians vells; Miquel Faquinet, àlies Punchonet, Salvador Racado, Domingo Coxet, Hyeronimo Redondo, Joan Chiquet, Hieroni Rodrigo, Jaume Coxet, Hyeroni Chiva, Miquel Tubens, Pere Feris, Joan Serrano, Gaspar Dalamo, Hyeroni Alajzar, Miquel Xaganet, Gaspar Alazarach, Vicent Xaat, Miquel Donera, nou convertits, tots llauradors habitants de la present villa de Paterna, tots ajustats i congregats en lo porche de la dita vila a hon per a semblants actes, consells generals i determinacions i concòrdies se solen fer ajustar i congregat, precehint primerament convocació feta per Miquel Buldó, menistre, ésser junta congregada la major part i cassi tots los vehins i habitants de la dita vila en lo dit porche, segons que per dit ministre se ha fet relació al notari dejús scrit, rebedor de la present concòrdia. Per Joan Muntiel, jurat de la dita vila, fonch propossat del thenor e sèrie següent:

Molt honrats senyors, per lo que assí ens havem ajustat i congregat és que tots tenen molt ben entès i sabut les grans malalties que tots anys i sol haver en la dita vila per tenir tant males aigües, sierto que seria grandíssim medi per a la salud de tots que

fessem una sisterna, per a evitar los grossos danys que per rahó de tenir ruins aigües se causen en la dita vila. Que jo confie al nostre senyor Déu que serà gran salut per a tots que mirassen lo que·ls parexia, e tots respongueren que dita sisterna se fes y passes avant.

E així se prengueren los vots i parers de tots los quals *unanimis uno ore uno que concessu et nemine discrepantes*, volguerén i determinaren que la dita obra de dita sisterna se possas en real execució, atessa i considerada la utilitat i profit així dels pobladors com dels terratinents de la dita vila, ab los capítols e ordinacions *infra immediate* següents:

Capítols i concòrdia feta e fermada per i entre los vehins i habitants de la vila de Paterna, en e sobre la execució de la obra de la sisterna.

Nosaltres, sobredits, *simul et in solidum*, havem vengut a la present capitulació e concòrdia per los capítols *immediate* següents declaradora:

Primerament, és estat tractat, avengut i concordat entre los sobredits que tots los vehins habitants i terratinents que tindran casa i terres, tinguen obligació e hajen de donar una cavalcadura i un home per a la fahena de la dita sisterna per cada tanda, fins tant aquella sia possada en sa deguda perfecció.

Ítem, és estat tractat, avengut i concordat que totes les viudes i menors, així mateix que tindran casa i terres, tinguen obligació e hajen de donar una cavalcadura i un home per cada tanda fins tant dita obra sia acabada.

Ítem, és estat tractat, avengut i concordat que tots los vehins habitants i terratinents que tindran en la dita vila casa a soles, o terres a soles, tant solament tinguen obligació e hajen de donar per a la fahena de la dita sisterna un home de a peu per cada tanda, fins tant la dita obra sia acabada i possada en sa deguda perfecció.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que tots los vehins i habitants de la dita vila de Paterna que no tindran casa ni terres, tinguen obligació de donar un home de a peu per cada tanda per a la dita obra.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que tots aquells que per los presents capítols tenen obligació de donar cavalcadures ab sos homens, tinguen obligació de tirar i carregar pedra, rajola, cals, arrena, fusta i tota manera de fahena de

cavalcadura quanta serà menester, fins tant la dita obra serà acabada, tot descarregat al peu de la obra.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que tots aquells que per les presents capitulacions tenen obligació de donar homens de a peu, facen e hajen de fer tota fahena de bracer com és obrir lo clot, omplir cabeços, cavar la terra, garbellar arrena i arrencar tota la pedra que per a dita obra serà menester.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que totstemps i quant algú serà avisat per lo jurat que tindrà a càrrech la dita obra, per a aver de fer tanda en la dita obra i aquell no mirarà de venir a la hora competent que senyalaran per a entrar a fer fahena en la dita obra, que aquell tal sia llançat i expel·lit per lo dit jurat i llogar contra de aquell a costes, despeses e messions e per lo preu que es trobarà.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que si algú serà atrobat en la dita obra que no voldrà fer fahena, ans aquell amotinarà als altres destorbant-los que no la fassen, que aquell tal sia expel·lit i llançat de la dita fahena i no li sia pres en conte de tanda lo jornal.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que hajen de fer fahena fins a la hora que al jurat, que tindrà a càrrech la dita obra, més còmodament li pareixerà i estarà bé vist per a tots.

Ítem, que per les presents capitulacions *omnes simul et in solidum*, donen, confereixen i atribueixen bastant poder, licència i facultat a Joan Muntiel, jurat de la dita vila, per a que regisca, governe, administre i mane tota la gent que aniran a fer fahena a la dita sisterna, atribuhint-li poder per a que aquell, en nom de tota la universitat, puga convocar e fer convocar tots los obrers de vila per a que dita obra se encauce i còrrega, i subaste per lo ministre e corredor de la dita vila i al preu de més donant, lliure e faça lliurar aquella, donant-li facultat e poder per los presents capítols per a comprar fusta, rajola, cals, taulells, cabeços, claus i tota manera de pertret necessari per a la dita obra i dos pedres per als dulls de dita sisterna. Finalment, tot sol quant per a posar en perfecció la dita sisterna, puga comprar com per los presents capítols li atribueixen per lo poder i facultat, cobrant cauteles oportunes de totes les compres i gastos que per rahó de la dita sisterna farà, per a que de totes aquelles quantitats de dines que en dita obra gastarà, puga e li aja de donar bon compte i rahó tostemps i quant li serà demanat.

Quibus quidem capitulis lectis et publicatis et per omnes supradictis bene que auditis et diligenter inspectis et intellectas, nos predicti, laudamus ad invicem et vicissim et viceversa aprobamus et confirmamus a prima eorum linea usque ad ultima inclusive. Promittentes et fide bona convenientes ad invicem et vicissim et viceversa, contra predicta neil aliqua eq[...] parte seu particula non veniemur neque venire contra faciemus nech nostri venierint sub pena quinquaginta solidorum monette regalium Valencie ratto pacto et cetera, ad quorum ad omnium et singuloarem fiat executoria large cum fori submissione et renunciacione et cetera, iudicii ac iudicis variacione et cetera recurssus appellacionis renunciaciones et [...] juratis non litigandi neque impetrandi et cetera, cum juramento et cetera, sub consimili pena quinquaginta solidorum premisse monette et cetera, ratto pacto et cetera, pro pena et cetera, de qua quidem pena et cetera, una cum omnibus damnis et cetera, super quibus et cetera, cridatur et cetera, et pro predictis et cetera, obligamus omnes simul et unus quisque nostrum per se et in solidum omnia bona et iura nostra et cuiuslibet nostrum in solidum mobilia et cetera, habitta et cetera, renunciantesque quantum ad hec beneficiis dividendarum, avedendarum, actorum, novarum constitucionem, espistole divi Adriani, legesque et foro Valencie de principali conveniendo et omni alii et cetera, deinde nomine mulierum beneficio senatus consulti Velleyani renunciamus et omni alii et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Marcus Aguilar, faber ferrarius, et Petrus Navarro, sartor, civitatis Valencie habittatoris, hodierno die in dicta villa de Paterna reperti.

Hem pogut llegir que el motiu de fer una cisterna no fou altre que la mala qualitat de l'aigua i les malalties que provocava. La proposta va ser plantejada pel jurat Joan Muntiel, el mateix que rebrà poders per a dirigir les obres. Els capítols i concòrdia anirem analitzant-los al llarg del present treball.

4.2 Les despeses.

Ara bé, el document exposat no implica per si mateix que la cisterna es construïra. Podria tractar-se només d'una declaració d'intencions o una exposició de motius i que el projecte no anara avant. No és el cas doncs el mateix notari arrellegà en una sèrie de documents, escrits al llarg dels mesos de febrer i maig de l'any següent 1597, els pagaments que van fer els jurats de la vila per les despeses ocasionades per a dur a terme la seua edificació. Els textos, escrits en la seua major part en llatí, es poden consultar a l'Annex I.

Hem fet una classificació de les despeses, per una banda els materials i per altra la mà d'obra.

4.2.1 Materials.

El dia 9 de febrer de dit any 1597 Joan Chapa, rajoler de Montcada, reconeixia que havia rebut, en dues pagues, un total de 96 lliures, 14 sous i 10 diners en concepte de:¹¹

- Per 11.250 rajoles grosses, 800 rajoles primes i 200 taulells, subministrats l'any anterior de 1596, *per a la sisterna*, 59 lliures, 18 sous i 4 diners.
- Per 4.850 rajoles grosses i 400 taulells, subministrats en dit any de 1597, *per a la dita obra*, 36 lliures, 16 sous i 6 diners.

El total de rajoles grosses era de 16.100, rajoles primes 800 i taulells 600. El fet que Joan Chapa entregara l'any 1596 la quantitat de rajoles indicada, ens duu a plantejar-nos que la cisterna començà a construir-se ja en el dit any.

El dia 11 de febrer de 1597 se pagaren 12 lliures, 13 sous i 4 diners per les partides següents:¹²

- A Simeó Senedo, fuster, per fer les cindries, 5 lliures, 3 sous i 6 diners.
- A Bertomeu Muntiel, un dels jurats dels cristians, per fusta i claus per a les dites cindries, 4 lliures, 15 sous i 10 diners.

¹¹ Annex I, document 1.

¹² Annex I, document 2.

- A Vicent Chico, morisc, per 9 cafissos de calç, 2 lliures i 14 sous, quantitat que representa 6 sous per cafís.

Bertomeu Muntiel, qui no apareix a la relació de veïns del text dels capítols, per no estar present, és un dels jurats de l'any 1597. Hem de tindre en compte que els càrrecs municipals, en aquesta època, es renovaven cada any.

El 3 de març a Francesc Llopis i Joan Llopis, germans, llauradors de Burjassot, residents a Paterna, pel subministrament de 42 cafissos de calç, se'ls pagaven 10 lliures i 10 sous.¹³ De nou els germans Llopis rebien 13 lliures i 10 sous per 54 cafissos de calç el 23 del mateix mes.¹⁴ És a dir, entregaren 98 cafissos de calç, a raó de 5 sous per cafís.

Per la seua banda Miquel Alonso, llaurador, veí d'una alqueria de València, rebia 14 lliures i 4 sous per 60 cafissos de calç, el 3 de maig.¹⁵ Vol dir una mitjana de 4 sous i quasi 2 diners per cafís.

Fins a aquest darrer apunt es pot comptabilitzar tota la quantitat de calç emprada. El total de cafissos suma 165 que equival a 32,90 hectolitres de calç.¹⁶

Per a finalitzar amb les despeses dels materials usats, ens queda la darrera anotació. A Lluís Genís, manyà de València, l'11 de maig per dues reixes i una creu de ferro se li pagaven 15 lliures i 3 sous, a raó de 2 sous i 5 diners per lliura de pes.¹⁷ El ferro pesà 3 arroves i 5 lliures i mitja., el que fa un total de 113,5 lliures de pes. La lliura com a unitat de pes equivalia a 0,353 quilograms, per tant el pes total del ferro ascendia a 40,06 quilograms.

4.2.2 Mà d'obra.

Als documents que comptabilitzaren la mà d'obra, sols dues persones reberen, per part dels jurats, diverses quantitats. Una d'elles ja l'hem vist avanç, Simeó Senedo, fuster, qui per fer les cindries cobrava 5 lliures, 3 sous i 6 diners. L'altra és Miquel

¹³ Annex I, document 3.

¹⁴ Annex I, document 6.

¹⁵ Annex I, document 7.

¹⁶ Per a les unitats de mesura i les seues equivalències hem fet ús de: ARDIT, M. (2016). *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Catarroja, pàgs. 471-475. ROCA TRAVES, F. A. *Tierra y propiedad en la Valencia medieval*. Ajuntament de València, pàg. 27;

¹⁷ Annex I, document 9.

Carretero, obrer de vila de València, resident en aquell moment a Paterna, del qual passem a detallar les quantitats que va percebre pels seus treballs.

El 13 de febrer de 1597 per fer obres en la séquia d'Uncia, rebia 14 lliures, 7 sous i 6 diners.¹⁸ En aquest cas no es nomena en el text si aquestes obres eren per a la cisterna, però les comptabilitzem perquè com ja veurem més avant, la séquia d'Uncia aportava l'aigua a la cisterna.

El 10 de març cobrava 9 lliures, 11 sous i 8 diners, *de aquells quatre-cents reals castellans*.¹⁹ De nou cobrava 20 lliures el dia 21 d'abril, *per part de paga dels mans i factures de la sisterna*.²⁰ Per finalitzar cobrava el 15 de maig 10 lliures, d'aquelles 46 lliures i 10 sous, tercera i darrera paga també *de les mans i factures de la sisterna*.²¹ Aquests tres darrers pagaments, amb un total de 39 lliures, 11 sous i 8 diners, són els que fan els 400 reals castellans esmentats. Tenint en compte que 1 real castellà equivalia a 2 sous,²² els 400 reals són 800 sous que fan 40 lliures.

4.2.3 Total.

Vistes les quantitats pagades pels jurats de la vila sabem que el total de les despeses va ascendir a 216 lliures, 14 sous i 4 diners. Les quals si les desglossem en les dues parts que hem establert, material i mà d'obra, vegem que la primera puja 157 lliures, 11 sous i 8 diners, mentre que la segona té un import de 59 lliures, 2 sous i 8 diners. Aquesta darrera partida es reparteix, com ja hem vist, entre Simeó Senedo, fuster, que va cobrar 5 lliures, 3 sous i 6 diners, i Miquel Carretero, obrer de vila, qui va endur-se 53 lliures, 19 sous i 2 diners, per les mans utilitzades en la construcció de la cisterna, incloent la quantitat cobrada per les obres realitzades en la séquia d'Uncia.

Ara bé, hi hagué una sèrie de despeses que no es comptabilitzaren, com va ser la mà d'obra i diversos materials que aportaren els veïns de Paterna. Recordem que al text dels

¹⁸ Annex I, document 3.

¹⁹ Annex I, document 5.

²⁰ Annex I, document 7.

²¹ Annex I, document 10.

²² Va ser en 1614 quan es va establir l'equivalència entre els dos tipus monetaris, SENDRA IBÁÑEZ, J. L. (2016). El tesoro de Puçol. Un testimonio de la circulación de moneda castellana en el Reino de Valencia durante el siglo XVII. *Archivo de Prehistoria Levantina*. Vol. XXXI. Valencia, pàg. 326. No obstant això en 1594 el real castellà equivalia a 1 sou i 11 diners, amb lleugeres variacions, MATEU y LLOPIS, F (1953). Para el estudio de la política monetaria durante Carlos I y Felipe II: La situación en el Reino de Valencia, de 1547 a 1566. *Numisma*, año III, núm. 9, Madrid, pàg. 64.

capítols i concòrdia s'arplegava que tots els veïns estaven obligats a participar en la construcció de la cisterna. S'establia una contribució en funció de les possessions de cadascú dels veïns, així aquells que tenien casa i terra aportaven una cavalcadura i un home, mentre que els que soles posseïen casa o terra, o cap possessió, posaven un home de a peu.

Atesa la classificació exposada també hi havia una distribució de les tasques. Recordem:

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que tots aquells que per los presents capítols tenen obligació de donar cavalcadures ab sos homens, tinguen obligació de tirar i carregar pedra, rajola, cals, arrena, fusta i tota manera de fahena de cavalcadura quanta serà menester, fins tant la dita obra serà acabada, tot descarregat al peu de la obra.

Ítem, és estat pactat, avingut i concordat entre los sobredits que tots aquells que per les presents capitulacions tenen obligació de donar homens de a peu, facen e hajen de fer tota fahena de bracer com és obrir lo clot, omplir cabeços, cavar la terra, garbellar arrena i arrencar tota la pedra que per a dita obra serà menester.

Per tant aquesta mà d'obra, així com diversos materials necessaris que estaven a l'abast al voltant del poble, com per eixample l'arena, o les dues pedres per als dulls, no es comptabilitzaren. Encara que no s'anomena, evidentment l'aportació d'aigua per al morter també va ser un dels elements emprats en la construcció, aigua que portaren els veïns des de les properes séquies d'Uncia o de Montcada, o bé dels pous de la vila.

No ha quedat constància documental de les eines que van emprar els veïns de la vila. Pot ser que cadascú duguera les seues, però no obstant recordem que el jurat que estava al capdavant de les obres tenia l'atribució de comprar *tota manera de pertret necessari per a la dita obra*.

Vistes les dates de l'aprovació dels capítols i dels pagaments podem afirmar que la cisterna es va alçar entre juny de 1596 i maig de 1597 com a dates extremes.

Data	Proveïdor	Concepte	Pagament
9-2-1597	Joan Chapa	Rajoles i taulells	96 l. 14 s. 10 d.
11-2-1597	Simeó Senedo	Fuster	5 l. 3 s. 6 d.
11-2-1597	Bertomeu Muntiel	Fusta i claus	4 l. 15 s. 10 d.
11-2-1597	Vicent Chico	Calç	2 l. 14 s.
13-2-1597	Miquel Carretero	Obrer de vila	14 l. 7 s. 6 d.
3-3-1597	Francesc i Joan Llopis	Calç	10 l. 10 s.
10-3-1597	Miquel Carretero	Obrer de vila	9 l. 11 s. 8 d.
23-3-1597	Francesc i Joan Llopis	Calç	13 l. 10 s.
21-4-1597	Miquel Carretero	Obrer de vila	20 l.
3-5-1597	Miquel Alonso	Calç	14 l. 4 s.
11-5-1597	Lluís Genís	Ferro	15 l. 3 s.
15-5-1597	Miquel Carretero	Obrer de vila	10 l.
		TOTAL	216 l. 14 s. 4 d.

Quadre 1. Taula de despeses.

4.3 Les fases, acabada i possada en sa deguda perfecció.

En aquest apartat plantejarem les fases, o possibles fases, de construcció de la cisterna. Per a aquest fi hem combinat els textos dels capítols i concòrdia, juntament amb els relatius a les despeses, amb bibliografia específica. La descripció d'edificis coetanis o anteriors, així com les tècniques constructives emprades en aquella època, serviran de guia a l'hora d'explicar-les.

Evidentment el primer treball que es va dur a terme va ser el d'obrir el clot, tal com se cita en els capítols, *tota fahena de bracer com és obrir el clot, omplir cabeços, cavar la terra*. Una vegada arribats a la profunditat establida, es van excavar les rases de

fonamentació dels murs perimetrals. Finalitzada aquesta primera fase es degué estendre com era costum, tant en el fons del clot com en el de les rases, un morter de calç reforçat amb cudols.

Imatge 3. Interior de la cisterna.²³

A continuació es van alçar els murs perimetrals, més alts els situats en les capçaleres, mentre que els laterals eren de menor altura atès que a partir d'aquests arrancava la volta, tal com podem veure en la imatge 3. L'espai entre els murs i el terreny natural es va reomplir amb morter. Ara bé, sabem per les despeses que es van comprar rajoles grosses, rajoles primes i taulells, les grosses es van destinar als murs, mentre que les primes es van posar en la volta i els taulells s'empraren per a pavimentar el sòl. Si ens fixem en la imatge, podem apreciar que la volta està disposada amb les rajoles amb la seua cara plana a la vista, mentre que les dels murs de capçalera, i segurament les dels murs laterals, les rajoles estan col·locades al llarg. Aquest tipus de volta es denominava de barandat o de rajoles i el seu ús, documentat des del segle XIV, es va generalitzar al llarg dels segles següents, emprant-se en una àmplia tipologia edilícia com a esglésies, convents, palaus i ponts. Generalment es col·locava una doble filada de rajoles en aquesta mena de voltes i de vegades tres.²⁴ No podem aventurar en el nostre cas quantes filades es van posar, igual que desconeixem el gruix dels murs.

²³ Fotografia cedida pel Museu de Ceràmica.

²⁴ GÓMEZ-FERRER LOZANO, M. (2011). Las bóvedas tabicadas en la arquitectura valenciana, en *Simposio Internacional sobre bóvedas tabicadas*. Valencia, pàgs. 60-80.

Abans d'estar finalitzats els murs perimetrals degueren realitzar-se les obres de connexió amb la séquia d'Uncia.

L'ús de les rajoles està confirmat almenys des del segle XIII en terres valencianes. Per la seua impermeabilitat i la seua resistència van ser utilitzats al llarg de la Baixa Edat Mitjana en infraestructures que havien d'estar en contacte amb l'aigua. D'altra banda la seua adaptabilitat a les formes corbes, va suposar a més el seu ús generalitzat en la construcció de voltes i arcs de reforç. Les seues dimensions van estar subjectes al control dels magistrats de la ciutat de València, la qual cosa es va reflectir en una certa estandardització amb poques variacions al llarg dels segles.²⁵ Existeixen estudis que permeten establir la cronologia d'una construcció per les dimensions de les rajoles, especialment a partir de la seua longitud.²⁶ En el nostre cas sols hem pogut mesurar la longitud de les rajoles dels brocals les quals presenten 31 centímetres de llarg, mida que coincideix amb la llargària de les rajoles emprades durant el segle XVI. Respecte als taulells cal assenyalar que aquesta paraula va començar a utilitzar-se a la fi del segle XV com a sinònim de rajola pintada. Avançat ja el segle XVI i al llarg del XVII, la paraula taulell es va consolidar com a terme emprat per a referir-se a les peces de fang cuit que es ficaven per a pavimentar el sòl.²⁷

A l'hora d'alçar la volta es van utilitzar les cintres de fusta que permetien per una banda col·locar sobre elles les rajoles amb morter, i retirar-les quan ja s'havia assentat l'obra, i per altra controlar la forma de la volta i la seua uniformitat. En aquest cas ja hem vist que hi ha un especialista, Simeó Senedo, el fuster, i altre que proporciona la fusta i els claus per a la confecció de les cintres, Bertomeu Muntiel.

Per a unir les rajoles i taulells entrava en joc el morter compost de calç, arena i aigua. L'ús de la calç es remunta a l'antiguitat. Més cara que l'algeps, en requerir més combustible per a la seua elaboració en els forns, presenta una major resistència i es

²⁵ GARCÍA MARSILLA, J. V.; IZQUIERDO ARANDA, T. (2013). *Abastecer la obra gótica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*. València, Generalitat Valenciana, pàgs. 116-132.

²⁶ ALTARRIBA, M. (et al.) (2001). Una propuesta de curva mensiocronológica latericia para la ciudad de Valencia, en *V Congreso de Arqueología Medieval Española: actas*. Valladolid 22 a 27 de marzo de 1999, vol. 1, pàgs. 235-254.

²⁷ ALGARRA PARDO, V. M. (2003). Llançar lo pahiment de rajola. Pavimentos cerámicos de los siglos XII al XVII en Valencia a la luz de la documentación escrita y las representaciones pictóricas. En PÉREZ, J.; CATALÀ, J. (ed.). *Arqueología del pavimento cerámico desde la Edad Media al siglo XIX*. Asociación de Ceramología, pàg. 22.

torna impermeable al secar-se. Per la seua part l'arena constitueix la part resistent dels morters evitant les fissures i s'utilitzava, per la seua major qualitat, la de caràcter silici.²⁸

La calç, tal com ja hem vist, es va comprar mentre que l'arena no apareix en les despeses. Però recordem que en els capítols s'especifica que *tots aquells que per los presents capítols tenen obligació de donar cavalcadures ab sos homens, tinguen obligació de tirar y carregar... arrena*, i *tots aquells que per les presents capitulacions tenen obligació de donar homens de a peu, facen e hajen de fer tota fahena de bracer com és..., garbellar arrena*. La raó per la qual no calgué comprar l'arena és senzilla, el terme de Paterna era i és ric en vetes d'arena, de fet hui en dia es continua extraient arena de qualitat en mines a cel obert. Per tant van ser els mateixos veïns els qui es van encarregar del seu subministrament i preparació, com també ho feren en el cas de l'aigua. Si algun dia es fera un estudi arqueològic podrem saber la proporció d'aquests elements en el morter mitjançant una anàlisi química, a la vegada que podrem conèixer la quantitat emprada en les diverses parts que componen la construcció.

Com hem vist a l'apartat de les despeses el preu del cafís de calç anà abaratint-se. En tres mesos passà de 6 sous per cafís a 4,7 sous. La baixada del preu no està relacionada amb la quantitat comprada, així per 98 cafissos es va pagar a raó de 5 sous, mentre que posteriorment es va pagar per 60 cafissos, una quantitat menor, a raó de 4,7 sous. Si tornem al text dels capítols, podem llegir que Joan Muntiel, jurat, tenia l'atribució, entre altres, de poder subhastar *al preu de més donant*. És a dir, els preus de determinats materials que requeriren grans quantitats i que van ser entregats en funció de les necessitats de la construcció de la cisterna, permetien adjudicar la compra al proveïdor que oferira millor preu.

Pel que respecta a l'escala d'accés a la cisterna poc es pot aportar. Per les fotografies, veure imatge 7, sabem que estava coberta d'una volta, pot ser que amb la mateixa tècnica constructiva que la cisterna.

Com ja hem vist Joan Muntiel, jurat, podia *convocar e fer convocar tots los obrers de vila per a que dita obra se encauce i còrrega, i subaste per lo ministre e corredor de la dita vila i al preu de més donant*. En el document on es va registrar el darrer

²⁸ MILETO, C.; VEGAS, F. (2015). *Centro histórico de Valencia: ocho siglos de arquitectura residencial*. València, TC Cuadernos, pàgs. 538-543.

pagament a dit obrer de vila, 15 de maig de 1597, actuà com a testimoni Domingo Català, també obrer de vila de Paterna. És clar que Miquel Carretero va oferir una quantitat millor que altres obrers de vila, ja foren de Paterna o d'altre qualsevol lloc. Al mes de gener de 1597 la vila de Paterna, davant del notari Jaume Martí, signà un acord amb Miquel Carretero perquè fera l'obra per 400 reals castellans.²⁹

Arribats a aquest punt hem de matisar les funcions de l'obrer de vila que, en sentit ampli, fa referència a l'ofici de paleta. Però en la Baixa Edat Mitjana era alguna cosa més. A la ciutat de València aquest ofici va estar regulat des del segle XV. Per a exercir el treball s'havien de superar dues proves, primer l'aspirant havia de dissenyar un projecte d'una part d'una construcció i després procedir a la seua execució.³⁰ Aquest obrer de vila passava a denominar-se mestre d'obres quan estava al capdavant de les obres municipals, o també se li anomenava com obrer de la vila. No obstant això hi ha qui apunta que l'ofici d'arquitecte, al llarg del segle XVII, va estar separat en dues disciplines, obrers de vila i pedrapiquers, sent el primer el que controlava les obres, qualificant-lo com el vertader arquitecte que supervisava tots els processos que afectaven la configuració de l'edifici.³¹ Dit això podem afirmar que Miquel Carretero va ser qui va dirigir les obres, la qual cosa implica que a part dels seus coneixements tècnics de la construcció, seria qui organitzava també els treballs que havien d'aportar els veïns de la vila.

Una vegada finalitzada l'estructura de la cisterna plantegem que els últims elements que es van col·locar van ser les reixes i la creu de ferro. Les dues reixes es van posar sobre els respectius orificis del sostre de la volta.

Queda pendent saber quan es ficaren les dues pedres per als dulls de la dita cisterna. Com que no estan comptabilitzades en les despeses és de suposar que les pedres van ser preparades per algun veí. Respecte als dulls hem d'assenyalar que aquesta paraula s'emprava per a definir l'aixeta que es ficava en el forat de la bota de vi. En el cas que

²⁹ Vegeu el document 5 de l'annex I. S'han consultat els protocols notariais de Jaume Martí i en cap d'ells ha quedat registrat aquest acord.

³⁰ NAVARRO FAJARDO, J. C. (2008). Mestres, lapicidas y obrers de vila en el antiguo reino de Valencia. Artífices de la arquitectura gótica. *Expresión Gráfica*, núm. 13, pàgs. 134-143.

³¹ GONZÁLEZ TORNEL, P. (2004). El arquitecto barroco Francisco Padilla. Una visión de la arquitectura desde la geometría y la tratadística. *Espacio, Tiempo y Forma*, Sèrie VII, Historia del Arte, t. 17, pàgs. 121-122.

ens ocupa fa referència a les dues aixetes que els usuaris de la cisterna obrien per a recollir l'aigua.

Acabada l'obra, *acabada i possada en sa deguda perfecció*, com se cita en els capítols i concòrdia, la vila de Paterna va disposar d'aigua de qualitat durant generacions. Pensem que el volum d'aigua estipulat que havia d'albergar la cisterna, era suficient per al nombre d'habitants d'aquell moment. La capacitat de la construcció, com exposarem més avant, rondaria entre 550.000 i 600.000 litres d'aigua. Però cal tindre en compte que en 1609 la població va disminuir com a conseqüència de l'expulsió dels moriscos. Si tenim en compte la relació de caps de família que van estar presents en la reunió de juny de 1596 per a aprovar els capítols, veurem que un 26,08% eren moriscos, la qual cosa, sense ser una dada concloent, ens dona una aproximació de la proporció de veïns moriscos en vespres de l'expulsió.³²

4.3 Ubicació.

Ara que hem vist que el projecte de construir una cisterna es va dur a terme, caldria analitzar si aquesta cisterna és *la cisterna*, és a dir, si és la que actualment està situada al subsol de l'edifici de l'antic Ajuntament, actualment seu del Museu de Ceràmica de Paterna. Per a demostrar-ho ens basarem tant en les obres realitzades als anys 1596-1597, com en documents posteriors relatius al manteniment d'aquesta, així com d'altres on la mateixa apareix com a punt de referència a l'hora d'establir els límits d'una propietat.

4.3.1 L'obra.

La primera premissa a tindre en compte és que la cisterna construïda estava prop de la séquia d'Uncia, ramal de la de Montcada. Ja hem apuntat abans que l'obrer de vila Miquel Carretero és qui fa unes obres en la dita canalització, dins del període de construcció del dipòsit. La séquia d'Uncia regava per gravetat per la seua banda dreta mentre que la cisterna es troba a l'esquerra, a un nivell més baix. Per tant les dites obres permeten ubicar-la a prop d'aquesta.

³² GIMENO ROSELLÓ, M. J. (2001). L'expulsió dels moriscos a Paterna. *Revista Alborgí*, núm. 4. Ajuntament de Paterna, pàg. 55. L'autora de l'article, a partir de documents de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, estableix que el nombre de cases que van deixar els moriscos va estar entre vint i trenta.

En segon terme la quantitat de material emprat i l'ús de les cindries ens dona una idea del volum d'obra construït. En les excavacions arqueològiques practicades en Paterna s'ha pogut documentar diverses estructures hidràuliques. Les poques cisternes trobades estan relacionades amb blanqueries per al tractament de les pells, o bé són tan menudes que podrien ser pous. Cap d'elles estava situada prop de la séquia d'Uncia.³³

En el costat nord de la plaça del Poble, en les excavacions realitzades en els anys huitanta del segle XX amb motiu de la seua ampliació, es va trobar una cisterna que possiblement va estar relacionada amb les blanqueries mencionades. El seu ús està documentat fins al segle XVI quan va ser abandonada en emplenar-se amb ceràmica.³⁴

En el carrer de sant Pere es trobà una cisterna o pou que comunicava amb una bassetta situada a l'exterior d'una casa. Estava excavada en la roca i tenia forma ovalada, amb unes dimensions d'1,30 per 1,45 metres i una profunditat de 5,50 metres.³⁵

4.3.2 Documents dels segles XVII-XVIII.

Al llarg dels darrers anys hem pogut consultar i fer un buidatge de tots els documents relatius a Paterna que es conserven a l'Arxiu del Real Col·legi Seminari Corpus Christi de València.³⁶ Així hem pogut trobar els documents exposats fins ara i uns altres que analitzarem a continuació. En cap dels protocols notariais anteriors a les dates de construcció de la cisterna, 1596-1597, s'ha pogut trobar cap menció de la dita edificació ni cap altra similar. En canvi en dates posteriors sí que trobem textos relacionats amb el seu manteniment, altres on la cisterna s'utilitza com a punt de referència a l'hora de fixar els límits d'una propietat o bé apareix com a element de la toponímia urbana.

Hem d'apuntar que encara queden per consultar una sèrie bastant nombrosa de protocols del segle XIX. Però aquest entrebanc l'hem pogut suplir amb una exhaustiva consulta de les actes de Ple de l'Ajuntament de Paterna del segle assenyalat i del XX, la

³³ LÓPEZ PERIS, J. E.; MANZANEDO LORENTE, E. (2006). Op. cit., pàgs. 231-233.

³⁴ MESQUIDA GARCÍA, M. (1993). Op. cit., pàgs. 314-315.

³⁵ MESQUIDA GARCÍA, M. (1996). *Paterna en el Renacimiento. Resultado de las excavaciones de un barrio burgués*. Ajuntament de Paterna, pàg. 18

³⁶ ANDRÉS ROBRES, F. (et al.) (1990). *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia*. València: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

qual ha aportat prou informació respecte al seu ús i manteniment. Aquests documents els hem organitzat en un apartat específic.

A continuació mostrem una relació dels documents dels segles XVII i XVIII, d'aquells que estan en llatí hem fet un breu resum mentre que de la resta presentem la transcripció i edició. Hem proposat dos apartats, per un costat aquells relatius al seu manteniment i obres practicades al llarg del període esmentat, els quals ens permetran afiançar la qüestió de la titularitat municipal, i per altra banda aquells on la cisterna apareix com a punt de referència, la qual cosa concretarà la seua ubicació. Amb tot passem a exposar els textos.

a) Manteniment.

Ja hem vist que l'obra fou gestionada pels jurats de la vila, ells s'encarregaren de fer els pagaments de les despeses. I així va continuar al llarg dels anys. La titularitat de la cisterna, des de la seua construcció a finals del segle XVI fins als nostres dies, sense cap dubte era i ha sigut sempre municipal.

A la vista d'un document datat el 24 de febrer de 1622 deduïm que la cisterna tingué algun tipus de problema de filtracions. Dit dia Vicent Matías, obrer de vila de Bétera, cobrava per mans de Francesc Montagudo, jurat de Paterna, 9 lliures, 3 sous i 4 diners:

“...per les mans per tut jornals de rossins, manobres de les obres de la paret del fossar i holi per al betum de la sisterna que he fet en lo present any...”³⁷

El betum és un terme que defineix, en general, una substància líquida espessa que serveix per a revestir una cosa per tal de donar-li color o fer-la impermeable.

Ja al segle XVIII, el 22 de juliol de 1701, el justícia i jurats de la vila van pagar per unes obres en les quals es va canviar el sòl:

“Miquel Pechuan, obrer de vila, del lloch de Mislata vehí i habitador, al present atrobat en la vila de Paterna, atès i considerant que ha fet una obra en la sisterna de la present vila, que és lo solar de aquella tot nou, el qual promet i se obliga en cas que dit solar de dita sisterna no estigués conforme a art de obrer de vila i no estigués en la

³⁷ ARCSCCV, Protocols Antoni Joan Escurrer, núm. 13.203.

conformitat que requerix dita cisterna, que'l dit Miquel Pechuan tinga obligació de apanyar-lo ab lo pacte que la vesura que·s farà en dita cisterna que esta vaicha a costes del caigut. En presència de Visent Blanch, jurat major, se obliga al justícia i jurats i demás persones de la dita vila de Paterna, per a lo qual obliga la perçona i béns haguts i per aver i en tal cas que no gu apanyàs que·ls dits justícia i jurats o pugen fer a ses costes *de quibus et cetera*, obliga etcètera, renúncia etcètera.”³⁸

Del mateix dia i relacionat amb l'anterior:

“Àpoca fermada per Miquel Pejuan, obrer de vila, del lloch de Mislata vehí i habitador, gratis etcètera, a favor del justícia i jurats i demás singulars perçones de la vila de Paterna, Visent Blanch, jurat major, present, de cantitat de 100 lliures moneda reals de València, les quals són de la obra remendo que se a fet en la sisterna de dita vila de Paterna en este present any 1701 en presència del notari i testimonis”.³⁹

b) La cisterna com a punt de referència.

Ara passem a exposar aquells documents que ens permeten afiançar la ubicació física de la cisterna. El dia 21 de gener de 1615, feia 18 anys que la cisterna estava construïda, Vicent Matía i Margarita Gaçó, matrimoni de Paterna, veneren a Joana Salanorca i de Gaçó, vídua, la tercera part d'una casa que limitava per un costat amb la Casa de la Vila, per altre amb la cisterna enfront, amb la plaça i amb l'hort de Lluís Ribera.⁴⁰

Hem de tindre en compte que la Casa de la Vila que nomena el text, es trobava davant de l'actual Museu de Ceràmica al cantó, ja desaparegut amb l'ampliació de la plaça als anys huitanta del segle XX, del carrer Mestre Soler amb la plaça del Poble.

En el canvi de segle, el 12 d'abril de 1700, Gil Alfonso i Maria Escrivà, cònjuges, permuten a Vicent Penya una casa

“possada y situada en la dita y present vila de Paterna en lo puesto vulgarment de la plasa de dita vila segons que afronta de una part, davant, ab la dita plassa y per un

³⁸ ARCSCCV, Protocols Jaume Ximeno, núm. 12.920.

³⁹ Ídem. Aquest document està incomplet.

⁴⁰ ARCSCCV, Protocols Antoni Joan Escurrer, núm. 13.206.

costat ab la sisterna, y per altre costat ab la caseta del ministre, y per les espalles ab la cassa de Juseph Valero, carrer que va a l'ort en mig...”⁴¹

El 12 de maig de 1709 Bautista Reyner, mestre d'obres de València, cobrava 20 sous per unes obres que va fer en casa de Vicente Peña, clergue de Paterna. Dita casa estava situada en la plaça Major i limitava per davant amb la Casa de la Vila, per un costat amb la cisterna de la mateixa vila, per altre amb la casa de l'alguatzil i per darrere amb l'hort de Josep de Ribera.⁴²

Amb el pas dels anys la cisterna, a banda d'utilitzar-se per a fixar part de les limitacions de determinades possessions, fou emprada també com a referent en la toponímia urbana. En un protocol notarial del dia 25 de juliol de 1729, podem llegir:

“...una cassa de morada sita en dicha villa, en la calle que habaja de la Torre ha la sisterna. Que halinda por un lado en cassa de dicho Miguel Peris, por otro lado en cassa del Hajuntamiento de dicha villa, por delante en casa de los herederos de Martín Salvador, calle en medio, y por las espaldas en el sementerio de dicha villa. Thenida al señorío directo del excelentísimo señor duque de Midinaseli, señor de dicha villa, a cierto senso...”⁴³

El carrer que baixa de la Torre a la cisterna al que es refereix el text, és l'actual carrer del Mestre Soler, al segle XIX anomenat com a carrer del Cementeri Vell.⁴⁴ Les excavacions arqueològiques practicades als solars del números 12 i 14, permeteren documentar una part de dit fossar.⁴⁵

En el capbreu efectuat durant els anys 1734-1735, a l'hora de fixar els límits d'una casa s'exposava el dia 10 de novembre de 1734:

“...Primeramente, una casa y corral citos en la presente villa en la plaza de la Iglesia, sugeta al dominio mayor y directo del dicho muy Ilustre y Excelentísimo señor Duque, al derecho de sofra de dies sueldos pagadores en el día quinze de

⁴¹ ARCSCCV, Protocols Jaume Ximeno, núm. 12.920.

⁴² ARCSCCV, Protocols Miguel Calbo, núm. 7.938.

⁴³ ARCSCCV, Protocols Vicente Alcañiz, núm. 7.641.

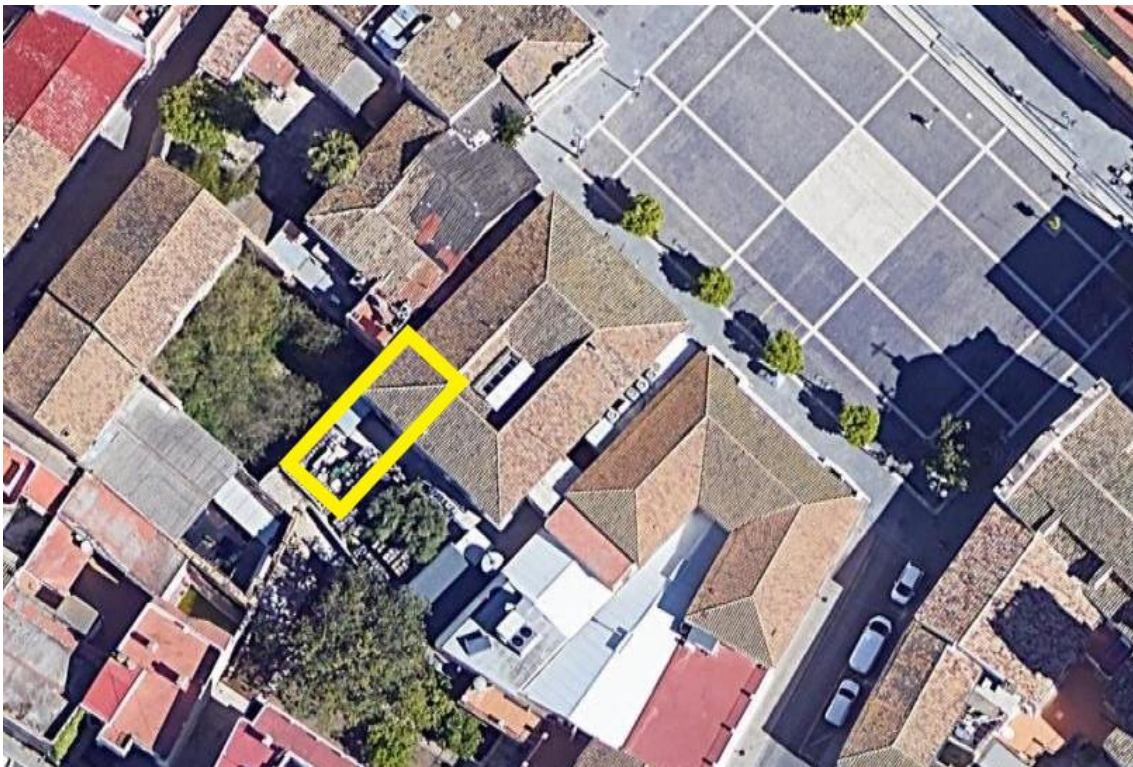
⁴⁴ AMP, Padró municipal de 1824.

⁴⁵ ALAPONT MARTÍN, L. (2010). El área sepulcral localizada en la calle Maestro Soler de Paterna. Interpretación de las prácticas funerarias en tiempo de la peste. (S.XVI-XVII). En ALAPONT, L.; MARTÍ, J. (coords.). *Intervencions sobre el patrimoni arqueològic. Actes de les III Jornades d'Arqueologia de València i Castelló*, València, pàgs. 169-180.

agosto, con luismo, fadiga y demás derecho emphithéutico. Que linda por un lado con la cisterna de la villa, por otro con casa de la misma villa, por delante con dicha plaza y por espaldas con el mesón y la cequia de Uncia...”⁴⁶

A la vista de la documentació aportada podem veure que la cisterna que es nomena en els documents estava situada en l'actual plaça del Poble, enfront de l'antic Ajuntament, però és sens dubte l'últim text el que ens permet afirmar amb major precisió la seua situació. La casa exposada en el capbreu limita d'una banda amb la cisterna i per darrere amb la séquia d'Uncia.

Amb aquestes dades que hem analitzat, tant de les obres en si mateix, com la documentació aportada referent al manteniment i la utilització de la cisterna com a punt de referència, on s'ubica amb precisió, es pot afirmar que la cisterna que es va construir a finals del segle XVI és la que actualment hi ha al subsol de l'actual Museu de Ceràmica.

Imatge 4. Situació de la cisterna al subsol de part de l'edifici i del pati.

⁴⁶ ARCSCCV, Protocols Jaime Cloquell, núm. 7.009.

4.5 Les dimensions.

Es tracta d'una estructura rectangular de 15 metres de llargària per 7,50 d'amplària. La seua alçària és de 6,50 metres, dels quals 5,15 metres correspondrien a la cisterna pròpiament dita i 1,35 metres a la seua volta de barandat. La capacitat de la construcció rondaria entre 550.000 i 600.000 litres d'aigua.⁴⁷

A cada extrem de la volta es troben dos orificis quadrangulars. Diferents funcions complien aquests dos forats, per una banda permetien la ventilació de l'interior i per altra facilitaven l'accés per a dur a terme la neteja i altres tasques de manteniment. També podrien haver-se utilitzat com a brocals per a traure l'aigua amb poals.

Imatge 5. Orifici situat al sud.

El situat més al sud té unes mides de 0,60 per 0,56 metres i una profunditat de 1,94 metres des de la superfície exterior fins al sostre de la volta. A simple vista s'aprecia un afegit de 0,50 metres de rajoles del segle XX en la zona més pròxima a l'exterior, la qual

⁴⁷ LÓPEZ PERIS, J. E.; MANZANEDO LORENTE, E. (2006). Op. cit. pàg. 228.

cosa evidencia un augment del sostre. La resta presenta una estructura quadrangular uniforme en la qual es veuen perfectament les rajoles originals.

En l'orifici situat més al nord penja una cadena que enllaça amb una argolla d'una trapa. Desconeguem la finalitat d'aquesta trapa quadrangular situada al fons del dipòsit. Podria utilitzar-se com a un albelló, on s'arregaven les impureses, o bé era el desaigüe.⁴⁸ No obstant en una de les cisternes de Manises, ja desapareguda, està documentat que des d'un d'aquests orificis s'accionava la trapa per a buidar l'aigua.⁴⁹ Les seues dimensions són diferents de l'anterior, mesura 0,74 per 0,60 metres i té una profunditat d'1,80 metres, mentre que les seues parets són irregulars, presentant un eixamplament en tres dels seus costats. Es pot apreciar que aquests laterals, fins a quasi el sostre de la volta, són de pedres sense treballar travades amb argamassa.

Imatge 6. Orifici situat al nord.

⁴⁸ Ídem, pàg. 230.

⁴⁹ BORRÁS SANCHÍS, F. (1979). Las cisternas de la plaza del Castell. *Revista els Arcs*, núm. 1, pàgs. 49-51. Assenyalar que aquest autor aporta les dades a partir dels relats orals dels síndics de la séquia, regants i veïns.

La cisterna d'Aldaia, del mateix estil constructiu, té unes mides molt semblants a la de Paterna. Datada al segle XVII presenta també una nau rectangular amb volta, de 15,50 metres de llargària, 6,50 d'amplària i 7 d'altura. Està situada també al subsol de l'edifici de l'Ajuntament i el seu accés es fa per un corredor de 25 metres amb 42 esglaons.⁵⁰

La cisterna de Quart de Poblet, catalogada com a Bé d'Interés Cultural, va ser alçada entre els segles XII i primer quart del XIII, encara que presenta remodelacions posteriors. Les dimensions són: 15,25 metres de llarg, 6,5 d'ample i 7 d'altura. L'escala d'accés té 20,85 metres de llargària amb 41 esglaons.⁵¹

Per altra part a Manises hi havia dues cisternes, una més gran i altra de menors dimensions, conegudes com la de Dalt i la de Baix respectivament. La gran tenia 20 metres de llarg per 12 metres d'amplària i 2,5 d'alçària. La menuda tenia 15 de llarg per 4 d'ample i la mateixa altura que l'anterior. En la més gran es va tancar l'accés a principis del segle XX, però encara es va obrir durant la Guerra Civil com a refugi, tancant-se definitivament a l'acabar el conflicte, igual que la menuda. Ambdós van ser reomplides d'enderrocs als anys seixanta del segle passat.⁵²

4.6 Omplir la cisterna.

La cisterna s'omplia per gravetat des de la séquia de la Uncia, situada a pocs metres a un nivell més alt, i se seguia el següent procediment:

1r Es realitzava un ban municipal en el qual s'establia que cap habitant del poble embrutara l'aigua de la séquia durant els dos dies previs a l'ompliment de la cisterna.

2n Una reixa o bassa de decantació se situava immediatament abans de l'entrada de l'aigua al depòsit, per a filtrar la matèria orgànica i les impureses que pogueren corrompre l'aigua.

⁵⁰ HERMOSILLA PLA, J.; ESTRELA MONREAL, T. (dirs.) (2011): *El patrimonio hidráulico histórico en el ámbito territorial de la Confederación Hidrográfica del Júcar*. Universitat de València, pàg. 135.

⁵¹ BLANCO FREIJEIRO, A. (1982). Cisterna árabe de la plaza de la Iglesia, en Quart de Poblet (Valencia). *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 179, cuaderno 1, pàg. 177.

⁵² BORRÁS SANCHÍS, F. (1979). Op. cit.

3r Aquesta operació es realitzava en els mesos d'hivern, preferentment al gener, perquè era quan l'aigua estava més freda i es considerava que era de millor qualitat per a la seua conservació.

4t Era de nit quan s'omplia el depòsit, per a tal cosa s'empraven almenys 10 hores.⁵³

També en altres cisternes se seguia un procediment semblant. Tant la d'Aldaia com la de Quart de Poblet s'omplien en gener i a la nit, sempre precedit d'un ban perquè cap persona embrutara la séquia.⁵⁴ Respecte a les dues cisternes de Manises el procés era semblant, es promulgava un ban en gener però s'omplien durant el mes de febrer o març.⁵⁵

4.7 L'accés.

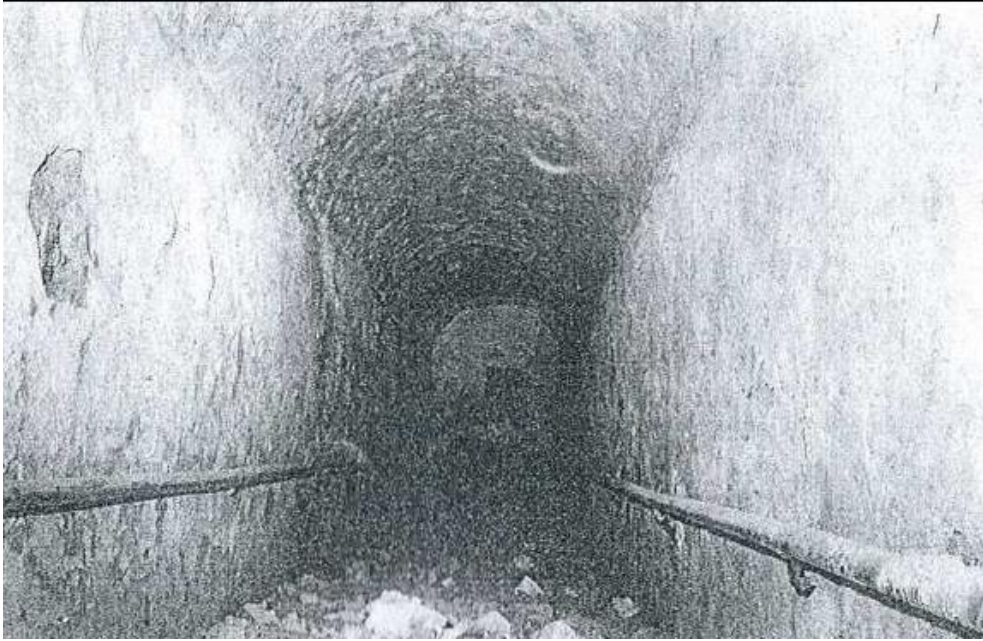
Al costat dret de la façana del Museu de Ceràmica es pot observar un mur pla, independent, situat entre el dit edifici i la casa del costat, pintat del mateix color que la façana esmentada. Ací estava situada la porta d'accés i darrere d'ella una escala pronunciada amb dues baranes a cada costat. Al final s'arribava a un replanell on estava l'aixeta per a carregar l'aigua. Excepte la porta tots els elements descrits encara es conserven. La porta va ser tapiada i el corredor de baixada, cobert amb una volta, es va omplir de runes.

Tot açò ho sabem per la memòria oral i fotografies. Evidentment no podem ni mesurar les dimensions ni aportar més dades, si algun dia es rehabilita la cisterna es podran conèixer més detalls. No obstant l'escala, per les descripcions dels més majors del poble, no era molt diferent de les que podem visitar a les respectives cisternes d'Aldaia i Quart de Poblet.

⁵³ LÓPEZ PERIS, J. E.; MANZANEDO LORENTE, E. (2006),. Op. cit. pàg. 230.

⁵⁴ HERMOSILLA PLA, J. (dir.) (2012): *Quart de Poblet, historia, arte y geografía*. Universitat de València, pàg. 418.

⁵⁵ BORRÁS SANCHÍS, F. (1979). Op. cit.

Imatge 7. Escala d'accés.⁵⁶

Imatge 8. Fotomuntatge de l'antiga porta d'accés amb una fotografia actual.

⁵⁶ Fotografia del Catàleg de Béns i Espais Protegits de Paterna. Fitxes d'elements catalogats, medi urbà.

5. La cisterna als segles XIX i XX.

En les sessions del Ple de l'Ajuntament dels segles XIX i XX, es tractaren variats assumptes relatius a la cisterna.

En el Ple del dia 27 de novembre de 1859, sent alcalde José Llabata, en la Sala Capitular s'exposava:

“Que en este término partida del Barranco de la Fuente y sobre media legua de distancia de esta población existe una fuente que produce constantemente y sin interrupción alguna muy buena porción de agua, la cual es de muy buena calidad, y teniendo en consideración lo mala que es la que producen los pozos de esta villa que no aprovecha en manera alguna para poder beber, viéndose estos vecinos obligados a hacerlo de la acequia de Moncada, pues si bien hay una cisterna pública para el verano es de corta extensión para tan crecido vecindario, y sólo produce agua para dos meses escasos, con que luego han de acudir de nuevo a la referida acequia, en la que además de estar caliente, viene muchos temporales enteramente turbia de resultado de las lluvias que caen en todo la extensión del rio Turia de donde toma aquella, ... se sirva conceder el oportuno permiso para que la referida fuente sea conducida al interior de esta población, distribuyéndola en los dos o tres puntos que mejor convenga para el surtido de sus vecinos, y que al efecto se forme el correspondiente presupuesto de los gastos que han de invertir en la conducción... Remítase certificación de la presente acta al muy Ilustre señor Gobernador Civil a fin de que se sirva aprobar la formación del presupuesto con el objeto indicado”⁵⁷

De nou l'aigua tornava a ser un problema. La cisterna s'havia quedat xicoteta per l'augment demogràfic, però sobretot *teniendo en consideración lo mala que es la que producen los pozos de esta villa que no aprovecha en manera alguna para poder beber, viéndose estos vecinos obligados a hacerlo de la acequia de Moncada*, opinió que ens recorda bastant a la que va exposar el 9 de juny de 1596 Joan Muntiel, jurat de Paterna, *que tots tenen molt ben entès i sabut les grans malalties que tots anys i sol haver en la dita vila per tenir tant males aigües*. D'altra banda l'augment de la població havia relegat l'ús de la cisterna als mesos estivals. Si la solució adoptada a la fi del segle XVI

⁵⁷ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1853-1868.

va ser construir la cisterna, a mitjans del segle XIX va ser una altra ben diferent. Es plantejava portar l'aigua de la Font del Gerro fins al nucli urbà.

Així dos anys més tard, l'11 de novembre de l'any 1861, baix l'alcaldia de Vicente Lerma, el Ple començava amb la lectura del comunicat del Governador Civil de la província de València, en el qual es transmetia la del subsecretari del Ministeri de la Governació, relativa al projecte d'obres per a la conducció d'aigües potables. Es va obrir un temps de discussió i per unanimitat s'aprovava que:

“... eran notorias las ventajas que daría a la población la realización de dicho proyecto por carecer en la población del suficiente caudal en el único depósito que tiene, pues éste se construyó cuando esta población no contaba más que doscientos vecinos, ahora que cuenta 555, por cuya razón la cisterna o depósito no produce agua más que por mes y medio escaso con la conservación y regla posible; los pocos pozos que tiene esta población, el agua que producen es insuficiente para beber las personas, porque las veces que se bebe por necesidad, por haberse concluido la del depósito o cisterna antes indicada y la acequia de Moncada que a bastante distancia de esta población viene turbia por causa de las lluvias que suelen caer encima del rio Turia de donde toma dicha acequia, ésta es la única agua que tiene esta población, la cual no reúne las condiciones higiénicas que exige la salud pública del vecindario conosidamente extendida en los últimos años y concurrir en favor del pensamiento las demás razones que fueron causa del proyecto facultativo que obra en la superioridad.”⁵⁸

L'aigua de la Font del Gerro va arribar a les Eres en 1864 i dos anys més tard en el nucli urbà s'instal·laven diverses fonts.⁵⁹

El dia 12 de setembre de 1875, baix l'alcaldia d'Enrique Guillem, en l'acta del Ple d'aquest dia s'exposava:

“Acto seguido el señor Presidente manifiesta que en atención de que las obras que se verificaron en el interior de la cisterna con el saludable fin de refrescar el agua de la fuente, no habían producido el efecto que se esperaba y por lo mismo la población se veía privada de aquel beneficio en el tiempo del calor, proponía a la

⁵⁸ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1853-1868.

⁵⁹ GIMENO ROSELLÓ, M. J. (1998). Op. cit. pàg. 93.

Junta y Corporación Municipal se procediera al derribo de aquellas y dejar la mencionada cisterna en el mismo estado que se encontraba antes de verificarlas, para de esta manera poderla llenar de agua de la fuente en la época de costumbre y de este modo el público gozaría de este beneficio en el próximo verano. El Ayuntamiento y Junta después de una detenida discusión aprobaron en todas sus partes la proposición del señor Presidente. El regidor Sanchis hizo patente lo conveniente que sería que el agua de la cisterna en vez de ser de la fuente fuera del río, a cuya observación se opusieron los demás señores.”⁶⁰

Desconeguem les característiques de les obres que es van practicar a l'interior de la cisterna *con el saludable fin de refrescar el agua de la fuente*, que van ser derrocades per la seua ineficàcia. Se sol·licitava que la cisterna tornara al seu estat original per a poder usar l'aigua en els mesos estivals. Però de la lectura d'aquest text sí que sabem que ja no s'omplia amb l'aigua de la séquia d'Uncia, sinó amb la procedent del brollador de la Font del Gerro, encara que va haver-hi qui es va oposar.

De l'últim quart del segle XIX les actes ens aporten diverses despeses ocasionades pel manteniment. En el Ple del dia 13 de febrer de 1876, baix la presidència d'Enrique Guillem, es van tractar sols dos assumptes. Primer es nomenà a un nou supervisor dels danys del terme, per decés del titular, i després:

“Seguidamente se acordó comprar un grifo para la cisterna por estar inútil el que existe, cambiando éste por otro”⁶¹

Sent alcalde el mateix, el dia 8 de juny de 1876, l'únic assumpte tractat va ser:

“Seguidamente se acordó hacer los reparos necesarios en la escalera de la cisterna, así como la colocación de una puerta más ancha a la entrada de la misma, por ser de absoluta necesidad para la major comodidad del vecindario”⁶²

El 25 de març de 1877, amb Domingo Lerma com a alcalde:

“...abonar las 47 pesetas, 87 céntimos satisfechos por obras de reparación de la cisterna pública...”⁶³

⁶⁰ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1869-1876.

⁶¹ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1869-1876.

⁶² AMP, sèrie actes de Ple, anys 1869-1876.

Ara aportem un text que no té a veure amb el manteniment de la cisterna. Quasi un mes després, el 22 d'abril de 1877, amb el mateix alcalde es plantejava edificar un nou edifici per a albergar l'Ajuntament i altres dependències públiques:

“Acto seguido por el señor Alcalde Presidente se sometió a la discusión y votación de la Asamblea, el pensamiento de llevar a cabo la importante mejora que tan altamente reclama esta localidad, acerca de la construcción de un edificio con destino a Casa Capitular, Secretaría, Archivo y Juzgados Municipales, cuyo edificio puede construirse en el solar que posee este ayuntamiento encima de la cisterna pública y parte de la casa de Agustín Andreu Duato y corral de José Antonio Almenar que debe expropiarse. El coste de tan importante obras ascenderà, según dictamen facultativo, a 25.000 pesetas...”⁶⁴

El nou edifici de l'Ajuntament va estar acabat en 1884 i és el que ara alberga el Museu de Ceràmica. El mur situat més al sud està assentat sobre el sostre de la cisterna, just pel mig d'aquesta.

Continuant amb assumptes relatius al manteniment de la cisterna trobem que el 16 d'agost de 1884, sent alcalde Mariano Pelayo:

“También se acordó retribuir a José Martí Moya con la cantidad de cincuenta y cinco pesetas, a saber, veinte y cinco pesetas por los servicios prestados en la cisterna, su limpieza y alumbrado de la misma, con cargo al capítulo 11 del presupuesto corriente”⁶⁵

Sota l'alcaldia de Domingo Vila, en l'acta del Ple del 12 de maig de 1889, s'acordava:

“Al alguacil José Peña por el cuidado y limpieza de la cisterna pública en el verano último, setenta y cinco pesetas...”⁶⁶

⁶³ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1869-1876.

⁶⁴ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1877-1884.

⁶⁵ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1877-1884.

⁶⁶ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1885-1891.

Imatge 9. Aspecte de la plaça del Poble a finals del segle XIX - principis del XX.⁶⁷

El dia 26 de juny de 1898, l'alcalde Timoteo Guillem ordenava:

“Que se publique un bando prohibiendo entrar en la cisterna pública a todos los que no bajen por agua, no permitiéndose tampoco detenerse en la puerta de la misma.”⁶⁸

Sent alcalde Vicente Cardona es van pagar diverses quantitats. En el Ple del dia 20 de gener de 1900, s'aprovava:

“Que se repare la cisterna pública hasta dejarla en condiciones de prestar servicio en el verano próximo.”⁶⁹

Mentre que el dia 18 d'octubre de 1903 s'estipulava:

“Que se paguen a Mariano Belenguer Santiago, siete pesetas, cincuenta céntimos, del capítulo de imprevistos por los jornales devengados en el servicio de la limpieza de la cisterna pública durante el pasado verano”⁷⁰

⁶⁷ Imatge de <https://elcasinodelaplaza.wordpress.com/>

⁶⁸ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1896-1898.

⁶⁹ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1899-1903.

⁷⁰ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1899-1903.

A partir de l'any 1904 es va proposar que una dona s'encarregara de la cura i neteja, alhora que s'establia un nombre d'hores mínim d'obertura al públic. El 6 d'agost de 1904 el Ple delegava en l'alcalde José Llabata Guillem:

“Que para evitar los constantes abusos que el público realiza en el interior de la cisterna pública del agua potable, designe la Alcaldía una muger apta para desempeñar los servicios de limpieza y cuidado de la referida cisterna, con el jornal diario de una peseta que se satisfará con cargo al capítulo de imprevistos y la obligación de tener abierta la cisterna al público seis horas lo menos cada día, distribuidos convenientemente por la Alcaldía, cuyo servicio se verificará sin interrupción en lo que resta del presente verano, terminando lo más tarde el 15 de septiembre próximo.”⁷¹

Sembla que l'acord adoptat no va arribar a materialitzar-se, doncs a l'any següent sota l'alcaldia de Vicente Cardona es va tornar a reprendre el tema. En el Ple del dia 17 de juliol de 1905 es va acordar per unanimitat:

“...autorizar a la Alcaldía para designar la persona que haya de encargarse de la custodia y limpieza de la cisterna pública durante la temporada del presente verano, a las horas que el señor alcalde designe, teniendo en cuenta el mejor servicio y que con cargo al capítulo de imprevistos se satisfaga el jornal diario de una peseta.”⁷²

Però no seria fins a l'any següent quan es va fer efectiu l'acord, així l'acta del Ple del dia 6 d'octubre de 1906 recull:

“Satisfacer de imprevistos a Higinia Brisa Calatrava el jornal de una peseta diaria desde 24 de junio a 24 de septiembre en que ha permanecido por acuerdo de la Alcaldía al frente de la limpieza y cuidado de la cisterna pública”⁷³

Com veiem durant aquesta època la cisterna estava oberta durant els tres mesos d'estiu, encara que l'inici i finalització va variar a l'any següent.

“Satisfacer con cargo al capítulo de imprevistos noventa y tres pesetas a Higinia Brisa Calatrava por otros tantos jornales a razón de una peseta devengados en la

⁷¹ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912.

⁷² AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912.

⁷³ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912.

limpieza y cuidado de la cisterna pública dese el 18 de junio último al día 19 del actual.”⁷⁴

Higinia Brisa Calatrava va estar al capdavant de la cura i neteja de la cisterna des de l'estiu de 1906 fins al de 1910.⁷⁵ En l'estiu de 1911 va ser substituïda per Consuelo Franco Ferrando, qui a més de les tasques assenyalades es va encarregar també de blanquejar amb calç la cisterna en 1912.⁷⁶ Va ocupar el càrrec fins a l'estiu de 1914 o 1915 quan va ser reemplaçada en l'estiu de 1916 per Teresa Moreno Martínez.⁷⁷

Sembla que la cisterna o va estar tancada o bé no es van efectuar les tasques de neteja durant uns anys, perquè en l'acta del Ple del dia 4 d'abril de 1921 podem llegir:

“Dada cuenta de los gastos ocurridos en la limpieza y reparación de la cisterna pública que importan la cantidad de 161 pesetas, cuya limpieza no se había efectuado desde hace algún tiempo, habiéndose procurado alimentarla de agua potable en vez de la de la acequia como venía haciéndose con manifiesto perjuicio de la salud pública, y teniendo en cuenta que para dicho servicio no existe consignación alguna en el presupuesto de gastos, se acordó se satisfagan las referidas 161 pesetas con cargo al capítulo de imprevistos del presupuesto actual.”⁷⁸

Crida l'atenció que s'havia procurat omplir-la amb aigua potable en comptes de la séquia. Hem vist que en el Ple del dia 12 de setembre de 1875 s'havia acordat omplir la cisterna amb aigua del brollador de la Font del Gerro, amb l'oposició d'un regidor que plantejava continuar omplint-la de la séquia, tal com es realitzava des de la seua construcció. Però el fet que en 1921, quasi 45 anys després, s'utilitze l'expressió *en vez de la acequia como venía haciéndose*, ens porta a pensar que la pràctica d'utilitzar l'aigua de la séquia d'Uncia no havia desaparegut. Aquesta qüestió es resoldrà quan es faça un estudi arqueològic, a partir de l'anàlisi dels materials emprats al segellar el canal o orifici d'ompliment podrem saber en què moment es va deixar d'utilitzar l'aigua de la séquia.

⁷⁴ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912. Sessió 21 de setembre de 1907.

⁷⁵ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912. Sessions 12 octubre de 1908, 1 de novembre de 1909, 7 de novembre de 1910.

⁷⁶ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1904-1912. Sessions 30 de desembre de 1911, 9 de desembre de 1912.

⁷⁷ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1913-1920. Sessió 30 de desembre de 1916.

⁷⁸ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1920-1921.

El 27 de febrer de 1922 es pagava un jornal per l'ompliment de la cisterna i l'11 de desembre del mateix any s'ordenava:

“Satisfacer del capítulo de imprevistos 25 pesetas a Rosa Ballester Rodrigo por jornales invertidos en la limpieza y cuidado de la cisterna pública durante el verano último”⁷⁹

En l'estiu de 1925 la mateixa persona continuava cobrant 25 pessetes per aquesta comesa.⁸⁰

El dia 13 de juliol de 1932 l'acta del Ple recull, sense especificar els motius ni la solució adoptada:

“...queda enterado el ayuntamiento de parte del inspector señor Bermell, correspondiente al mes de junio último, relativo a la contaminación de aguas de la cisterna”⁸¹

Durant els estius de 1934 i 1935 Rosa Ballester era de nou, o continuava sent des de 1925, la persona encarregada de la seua neteja i cura.⁸²

En el Catàleg de 1984, en la Memòria Històrica, s'afirmava que la cisterna havia deixat de prestar el seu servei en la dècada dels vint del segle passat..⁸³ Sabem que no és així doncs en 1935 encara estava en ús.

No existeix un moment, diguem oficial, en el qual es tanca l'accés. Sabem per testimoniatges orals i escrits que va estar en ús en els anys cinquanta del segle passat, encara que uns altres afirmen que fins als anys setanta, a pesar que la porta estava tancada, es podia obrir i accedir a l'interior per a agafar aigua.

En el Llibre de Festes de l'any 1965 Ernesto Ferrando va escriure un article sobre aquest tema. Explicava que en aquell any de 1965 la porta encara estava però tancada des de feia alguns anys, no indicava quants, però afirmava que els més joves no havien

⁷⁹ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1921-1923.

⁸⁰ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1924-1929.

⁸¹ AMP, sèrie actes de Ple, anys 1931-1932.

⁸² AMP, sèrie actes de Ple, anys 1933-1935, sessió 2 de novembre de 1934. AMP, sèrie actes de Ple, anys 1935-1936, sessió 6 de novembre de 1935.

⁸³ VV. AA. (1984). Catálogo de Paterna. Memoria Histórica, pàg. 34.

conegut la cisterna. Apuntava a més que l'escala continuava intacta i al final d'ella en un replà es trobava l'aixeta.⁸⁴

Julio Núñez Navarro escrivia sobre la Paterna dels anys vint en el Llibre de Festes de 1978. Entre altres coses exposava que a una considerable profunditat sota el nivell del sòl una tènue llum il·luminava la ubicació de la cisterna, a la qual es baixava per una escala traçada en rampa. A ella acudien els veïns a omplir aigua fresca per al sopar a l'estiu. Afegia que hi havia moments en què l'aglomeració de gent donava a la cisterna cert aspecte de santuari, mentre l'escala semblava la senda en la qual es creuaven, en la seua anar i vindre, els pelegrins.⁸⁵

En el llibre de festes de l'any següent Vicente Cotelí incidia també sobre el pendent pronunciat de l'escala d'accés.⁸⁶

Paco Ferrandis va escriure un article en el qual rememorava la Paterna dels anys quaranta i cinquanta del segle passat. Afirmava que en aquells temps molts dies es tallava el subministrament d'aigua i també la llum. Per a cobrir les necessitats d'aigua s'acudia a les fonts, exposa una relació de totes elles, i també a la cisterna o aljub, un pou que creu que és d'origen àrab. Però era sobretot a l'estiu quan tothom acudia a ella perquè l'aigua eixia fresca com el gel. L'autor creu recordar que aquest pou es va tancar uns anys després per estar contaminat.⁸⁷

En una entrevista amb José Francisco Fabado Alberca, Pepón, nascut en 1941 i criat a la casa del costat de l'antic Ajuntament, en la que va ser la barberia, ens va comptar diversos aspectes sobre la cisterna. Explicava que en obrir la porta d'accés hi havia un replà i després les escales amb passamans en els laterals, el nombre d'escalons era d'uns 20-25. Aquests eren de pedra la qual cosa amb la humitat els feia molt esvarosos. A mitjan escales, a dalt en el sostre de la volta que era molt alta, hi havia una lluerneta. En arribar al final es trobava una aixeta. Quan no hi havia aigua a casa perquè la tallaven s'anava a la cisterna amb un cànter, més d'un es va trencar per estar el sòl esvarós. Recorda que la porta es podia obrir sempre i com a entremaliadura moltes

⁸⁴ FERRANDO, E. (1965). La cisterna. *Llibre de festes*, 1965.

⁸⁵ NÚÑEZ NAVARRO, J (1978). Paterna en los años veinte. *Llibre de Festes*, 1978.

⁸⁶ COTOLÍ IBÁÑEZ, V. (1979). Crónica de un proyecto. La Casa Consistorial. *Llibre de Festes*, 1979.

⁸⁷ FERRANDIS, P. (2012). Viatjant per la memòria. *Revista El Testar de Paterna*, 2012-2013, pàgs. 29-30.

vegades quan hi havia dones omplint els càneters, els xavals la tancaven. L'aigua era la mateixa que eixia per les aixetes de les cases, però molt fresca, per la qual cosa quan tothom va tindre nevera va deixar d'utilitzar-se. Va estar oberta fins a mitjan anys setanta i en els huitanta es va emplenar l'escala amb enderrocs.

En diverses conversacions informals realitzades els informants han incidit en els mateixos aspectes. La tènue llum i la pronunciada inclinació de l'escala i l'aigua fresca que eixia per l'aixeta. Quant a les dates en les quals es va tancar hi ha disparitat d'opinions, uns afirmen que va ser en els anys seixanta i uns altres apunten que va ser a mitjans dels setanta. La majoria coincideix que es va deixar d'utilitzar quan tothom va disposar de frigorífic.

6. Conclusions.

La cisterna de Paterna va ser construïda entre 1596 i 1597, dada que fins ara era desconeguda. Hem conegut els motius que van portar a la seua realització, la mala qualitat de l'aigua en aquella època, i els noms i cognoms de les persones que intervingueren en el procés des de l'aprovació dels capítols i concòrdia fins a la seua finalització. A partir de la documentació aportada hem quantificat també les despeses que va ocasionar i plantejat les possibles fases de la seua construcció. Sens dubte ens trobem davant de l'última estructura realitzada conjuntament entre els cristians i moriscos de la població.

S'ha pogut demostrar que la cisterna alçada a la fi del segle XVI, és la que en l'actualitat ocupa el subsol de l'antic Ajuntament, actual seu del Museu de Ceràmica, alhora que hem constatat la seua titularitat municipal des del moment mateix de la seua construcció fins hui.

Les dimensions de l'immoble i el sistema d'ompliment, aspectes ja publicats amb anterioritat, els hem incorporats a aquest treball perquè el lector tinguera la màxima informació.

Hem aportat diversos documents a partir de les actes de Ple de l'Ajuntament de Paterna de la segona meitat del segle XIX i de la primera meitat del XX, que ens han permés saber que l'aigua de la cisterna, a causa de l'augment demogràfic de principis del

XIX, es destinava solament per al consum dels mesos d'estiu. També hem sabut que va deixar d'omplir-se amb aigua de la séquia d'Uncia, per a passar a fer-ho amb la provinent del brollador de la Font del Gerro quan aquesta va arribar al nucli urbà

Tant les entrevistes i conversacions practicades, com els diversos articles escrits per persones que van conèixer de primera mà la seua utilització en els mesos estivals del segle XX, ens han acostat a la part immaterial de l'edifici.

Ara bé, al llarg de les pàgines del present treball hem plantejat una sèrie de qüestions que han quedat per resoldre. Aquests aspectes, relacionats amb algunes de les característiques constructives del depòsit i del seu accés, quedaran sempre pendents mentre no es duga a terme un estudi arqueològic. Arribat aquest moment podrem tancar per complet l'estudi d'aquest element del Patrimoni Cultural de Paterna.

Per a finalitzar volem aprofitar aquest treball per a cridar l'atenció sobre la recuperació i rehabilitació de la cisterna de Paterna. Aldaia, Quart de Poblet i Riba-roja de Túria han rehabilitat les seues des de fa uns anys. Totes elles s'han convertit en espais visitables i algunes s'utilitzen com a sales d'exposicions o es destinen a altres usos culturals. És hora que el poble de Paterna pugui conèixer i visitar aquesta infraestructura hidràulica que forma part de la seua història.

7. Bibliografia.

ALAPONT MARTÍN, L. (2010). El área sepulcral localizada en la calle Maestro Soler de Paterna. Interpretación de las prácticas funerarias en tiempo de la peste. (S.XVI-XVII). En ALAPONT, L.; MARTÍ, J. (coords.). *Intervencions sobre el patrimoni arqueològic 2010, Actes de les III Jornades d'Arqueologia de València i Castelló*, València, pàgs. 169-180.

ALFONSO BARBERÁ, R. (1977). *Notas para la historia de Paterna*. Paterna, Gráficas Paterna.

ALGARRA PARDO, V. M. (2003). Llançar lo pahiment de rajola. Pavimentos cerámicos de los siglos XII al XVII en Valencia a la luz de la documentación escrita y las representaciones pictóricas. En PÉREZ, J.; CATALÀ, J. (ed.). *Arqueología del*

pavimento cerámico desde la Edad Media al siglo XIX, Asociación de Ceramología, pàgs. 15-65.

ALTARRIBA, M. (et al.) (2001). Una propuesta de curva mensiocronológica latericia para la ciudad de Valencia. En *V Congreso de Arqueología Medieval Española: actas*. Valladolid 22 a 27 de marzo de 1999, vol. 1, pàgs. 235-254.

ANDRÉS ROBRES, F. (et al.) (1990). *Inventario de fondos notariales del Real Colegio Seminario de Corpus Christi de Valencia*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

ARDIT LUCAS, M. (2016). *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Catarroja.

BLANCO FREIJEIRO, A. (1982). Cisterna árabe de la palza de la Iglesia, en Quart de Poblet (Valencia). *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 179, cuaderno 1, 1982, 177.

COTOLÍ IBÁÑEZ, V. (1979). Crónica de un proyecto. La Casa Consistorial. *Llibre de Festes*, Paterna, 1979.

DARÀS I MAHIQUES, B. (2005). *Orgues, orgueners, organistes, xantres i mestres de capella a l'església parroquial de l'Assumpció de Carcaixent. (Segles XVII-XX)*. Col·lecció fulls de la història religiosa de Carcaixent / 7.

FERRANDIS, P. (2012). Viatjant per la memòria. *Revista El Testar de Paterna*, 2012-2013, pàgs. 20-64. Paterna.

FERRANDO, E. (1965). La cisterna. *Llibre de festes*, Paterna, 1965.

GARCÍA MARSILLA, J. V.; IZQUIERDO ARANDA, T. (2013). *Abastecer la obra gòtica. El mercado de materiales de construcción y la ordenación del territorio en la Valencia bajomedieval*. València, Generalitat Valenciana.

GARCÍA MARTÍNEZ, V.; BESÓ ROS, A. (2009). Catàleg de Béns i Espais Protegits de Paterna. Ajuntament de Paterna.

GIMENO ROSELLÓ, M. J. (1998). *El agua en la historia de Paterna*. Ajuntament de Paterna.

GIMENO ROSELLÓ, M. J. (2001). L'expulsió dels moriscos a Paterna. *Revista Alborgí*, núm. 4. Ajuntament de Paterna, pàgs. 53-62.

GÓMEZ-FERRER, M.; ZARAGOZÁ, A. (2008). Lenguajes, fábricas y oficios en la arquitectura valenciana del tránsito entre la Edad Media y la Edad Moderna. (1450-1550). *Artigrama*, núm. 23, 2008, pàgs. 149-148.

GÓMEZ-FERRER LOZANO, M. (2011). Las bóvedas tabicadas en la arquitectura valenciana. En *Simposio Internacional sobre bóvedas tabicadas*, València, pàgs. 60-80.

GONZÁLEZ TORNEL, P. (2004). El arquitecto barroco Francisco Padilla. Una visión de la arquitectura desde la geometría y la tratadística. *Espacio, Tiempo y Forma*, Sèrie VII, Historia del Arte, t. 17, 2004, pàgs. 121-148.

HERMOSILLA PLA, J.; ESTRELA MONREAL, T. (dirs.) (2011): *El patrimonio hidráulico histórico en el ámbito territorial de la Confederación Hidrográfica del Júcar*. Universitat de València.

HERMOSILLA PLA, J. (dir.) (2012): *Quart de Poblet, historia, arte y geografía*. Universitat de València.

LÓPEZ PERIS. J. E.; MANZANEDO LORENTE, E. (2006). Aprovisionament, canalització i distribució de l'aigua a Paterna. En MESQUIDA GARCÍA, M. (dir.), *La ceràmica de l'aigua*, pàgs. 223-236, Ajuntament de Paterna.

LLABATA LLEONART, A. (2014). *Toponímia dels pobles valencians. Paterna, l'Horta*. Acadèmia Valenciana de la Llengua, Ajuntament de Paterna.

Llibre de festes d'Aldaia, any 1979.

MATEU y LLOPIS, F (1953). Para el estudio de la política monetaria durante Carlos I y Felipe II: La situación en el Reino de Valencia, de 1547 a 1566. *Numisma*, año III, núm. 9, pàgs. 49-67, Sociedad Iberoamericana de Estudios Numismáticos, Madrid

MALLOLS MEDINA, M. T. (2011). Apunts històrics sobre el desenvolupament urbanístic de Paterna. *Revista Alborgí*, núm. 10. Ajuntament de Paterna, pàgs. 13-83.

MESQUIDA GARCÍA, M. (1993). Paterna en la Edad Media. En AZUAR, R., GUTIÉRREZ, S., VALDÉS, F. (eds). *Urbanismo medieval en el País Valenciano*. Madrid, Polifemo, pàgs. 307-329.

MESQUIDA GARCÍA, M. (1996). *Paterna en el Renacimiento. Resultado de las excavaciones de un barrio burgués*. Ajuntament de Paterna

MESQUIDA GARCÍA, M. (2001). *Las Ollerías de Paterna. Tecnología y producción*. Vol. I. Siglos XII y XIII. Ajuntament de Paterna.

MILETO, C.; VEGAS, F. (2015). *Centro histórico de Valencia: ocho siglos de arquitectura residencial*. València, TC Cuadernos.

NAVARRO FAJARDO, J. C. (2008). Mestres, lapicidas y obrers de vila en el antiguo reino de Valencia. Artífices de la arquitectura gótica. *Expresión Gráfica*, núm. 13, pàgs. 134-143.

NÚÑEZ NAVARRO, J (1978). Paterna en los años veinte. *Llibre de Festes*, Paterna, 1978.

PÉREZ i MARCO, A.; ZURRIAGA NAVARRO, J. J. (1996). *Introducció a la toponímia del terme municipal de Paterna*. Ajuntament de Paterna.

PÉREZ NEGRE, J.; LUIS PÉREZ, M. (2000). Paterna, d'alqueria mitgeval a ciutat protoindustrial: estudi evolutiu del poblament, estructura arquitectónica, mentalitat i vida quotidiana. *Revista Alborgí*, núm. 3. Ajuntament de Paterna, pàgs. 11-89.

ROCA TRAVER, F. A. *Tierra y propiedad en la Valencia medieval*. Ajuntament de València.

SENDRA IBÁÑEZ, J. L. (2016). El tesoro de Puçol. Un testimonio de la circulación de moneda castellana en el Reino de Valencia durante el siglo XVII. *Archivo de Prehistoria Levantina*. Vol. XXXI, Valencia, 2016, p. 319-331.

VV. AA. (1984). Catálogo de Paterna. Memoria Histórica.

Annex I. Documents.

criteris de transcripció i edició.

1. Manteniment de les grafies de l'original, però regularitzem i/j, f/s, u/v i c/ç, d'acord amb els usos actuals.
2. Desenvolupament de les abreviatures i separació de les paraules segons la llengua actual.
3. Ús de l'accentuació, signes de puntuació, apostrofació i guionet de la llengua actual.
4. Ús de les majúscules segons les normes actuals.
5. Eliminació de la doble consonant inicial.
6. Amb el punt volat s'indiquen les elisions que actualment no tenen representació gràfica.
7. Se substitueix ll per l·l, quan aquestes grafies tenen valor geminat.
8. La manca d'alguna part del text o la no comprensió d'una paraula s'indica amb [...].
9. Les paraules restituïdes s'indiquen entre [].
10. Les paraules o frases escrites en llengua diferent a la principal del document van en cursiva.
11. La indicació d'un espai en blanc s'indica: (en blanc).
12. Els interlineats s'incorporen al text sense indicació.

1597, febrer, 9. Paterna.

Àpoca de 6 lliures, 14 sous i 10 diners signada per Joan Chapa, rajoler de Moncada, a la vila de Paterna, per raó de quantitat de rajoles i taulells per a la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die VIII mensis februarii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod ego, Joannes de Chapa, rajolerius loci de Moncada vicinus et habitatori, in presentiarum vero in villa de Paterna, repertus scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis, justicia, juratis ac prohominibus ville Paterne absentibus⁸⁸ et vestris quod dedistis et soluistis michi egoque a vobis habui et recepi mee omnimode voluntati, realiter numerando nonaginta sex libras, quatuordecim solidos et decem denarios monete regalium Valencie et sunt pretextu et ratione scilicet quinquaginta novem libras, decem et octo solidos et quatuor denarius ex precio undecim milia ducentarum quinquaginta *rajoles grosses*, octocentas *rajoles primes i per docents taulells pressos per los jurats per a la sisterna* in anno proxime preterito millesimo quingentesimo nonagesimo sexto, et triginta sex libras, sexdecim solidos et sex denarios dicte monete ratione et pretextu precii quatuor millia *huit-centes cinquanta rajoles grosses i per rahó de quatre-cents taulells per a la dita obra pressos per los jurats de la dita vila*, in presenti anno millesimo quingentesimo nonagesimo septimo, modus vero solucionis dictarum quantitatis talis fuit et est quod per manus Vincentii Carnoy habui et recepi quadraginta sex libras, quatuordecim solidos et decem denarios habui et recepi per manus Jacobi Gil, sindici dicte ville, ad complementum et integram solucionem dictarum nonaginta sex librarum et quatuordecim solidorum et decem denariorum, compressis tamen et intellestis omnibus et quibus cunque apocis et chirographis previa ratione factis et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Martinus Peris et Xristoforus Guerrero, agricultores dicte ville habitatoris.

⁸⁸ Tatxat: et cetera.

1597, febrer, 11. Paterna.

Jaume Gil, síndic de la vila de Paterna, reconeix haver pagat diverses quantitats a Simeó Senedo, fuster, Bertomeu Muntiel, jurat de la mateixa vila, i Vicent Chico per diversos conceptes per a les obres de la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die XI mensis februarii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod nos Bartholomeus Muntiel, Ferdinandus Marti, Bartholomeus Alexander, agricultores, jurati qui sumus ville Paterne in presenti anno millesimo quingentesimo nonagesimo septimo gratis et cetera, previs nominibus confitemur et in veritate recognoscimus vobis Jacobo Gil, agricultori, sindico dicte ville presenti uterque et vestris, quod modo infrascripto dedistis et soluistis nobis nosque a vobis dictis nominibus habuimus et recepimus nostre omnimode voluntati realiter numerando duodecim libras, terdecim solidos et quatuor denarios monette regalium Valencie, modus vero solucionis dicte quantitate talis fuit et est quod de voluntate nostri dedistis et soluistis Simeoni Senedo, fabero lignario, quinque libras, tres solidos et sex denarios dicte monette *per les mans de fer les síndries de la sisterna*. Et ab alia parte dedistis et soluistis Bartholomeo Muntiel, jurato, quatuor libras, quindecim solidos et decem denarios premisse monette *per a fusta i claus per a dites síndries* et reliquas du[...] libras, quatuordecim solidos jam dictis monette ad complementum dictarum duodecim librarum, terdecim solidos et quatuor denariorum. Etiam de voluntate nostri dedistis et soluistis Vincentio Chico, noviter converso, protextu et ratione precii novem cafissorum *de cals per a dita sisterna* et quia et cetera renunciamus et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Franciscus Guillem et Blassius Sanchis, operis terae confectores, dicte ville habitatoris.

3

1597, febrer, 13. Paterna.

Àpoca de 14 lliures, 7 sous i 6 diners signada per Miquel Carretero, obrer de vila, a la vila de Paterna, per raó de la obra feta a la sèquia d'Uncia.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die XIII mensis februarii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod ego Michael Carretero, ville oprarius civiatis Valencia, pronunch in villa de Paterna residents, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis justicie, juratis ac prohominibus dictis ville absentibus et vestris quod dedistis et soluistis michi omnimode voluntati realiter numerando quatuordecim libras, septem solidos et sex denarios monette regalium Valencie, et sunt protextu et ratione i *per conte de lo que tacharan de la obra de la Omsia* modus vero solucionis dictarum quatuordecim librarum, septem solorum et sex denariorum talis fuit et est pro illas habui et recepi per manus Jacobi Gil, sindici dicte ville, et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testus huius rei sunt Jacobus Garcia et Paschassius Salvador, agricultores dicte ville habitatoris.

4

1597, març, 3. Paterna.

Àpoca de 10 lliures i 10 sous signada per Francesc Llopis i Joan Llopis, germans de Burjassot, a la vila de Paterna, per raó de 42 cafissos de calç per a la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die III mensis marcii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod nos Franciscus Llopis et Joannes Llopis, fratres, agricultores loci de Burjaçot vicini et habitatoris, hodierno die in villa de Paterna

reperiti, scienter et cetera, confitemur et in veritate recognoscimus ambo simul et cetera, vobis justicia, juratis ac pro hominibus ville Paterne absentibus et cetera, et vestris quod dedistis et solvistis nobis nosque a vobis habuimus et recepimus nostre omnimode voluntati realiter numerando decem libras et decem solidos monette regalium Valencie, et sunt de ex precio quadragintaduorum caficiorum calsis sive *cals* quos a nobis emistis *per a la sisterna* modus vero solucionis talis fuit et est ultra quod illas habuimus et recepimus per manus Bartholomei Muntiel, jurati eiusdem ville, et quia et cetera, renunciamus et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Dionissius Fita et Joannes Stephanus Salvador, agricultores dicte ville habitatoris.

5

1597, març, 10. Paterna.

Àpoca de 9 lliures, 11 sous i 8 diners signada per Miquel Carretero, a la vila de Paterna, a compte de 400 reals catellans.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die X mensis marcii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod ego, Michael Carretero, ville operarius civitatis Valencie, pro nunch in villa Paterna residents, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis justicie, juratis ac pro hominibus dicte univeristatis absentibus et cetera, et vestris quod per manus Joannis Salvador, impositionis sive *siser de dita vila* in presenti anno millesimo quingentesimo nonagesimo septimo, dedistis et solvistis michi egoque a vobis habui et recepi mee omnimode voluntatire aliter numerando novem libras, undecim solidos et octo denarios et sunt ad complementum et integram solucionem *de aquells quatre-cents reals castellans* quos dicta universitas michi solvere tenebatur ratione concordie inter me et dictam villam facte prout apparet infrascripto recepto per Jacobum Martinum, Valencia notario, die (en blanc) mensis januarii anni

millessimi quingentessimi nonagessimi septimi intellecto et compresso quod an chirografo per me facto vobis sub certo calendario et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Joannes Muntiel et Michael Scrich, agricultores dicte ville habitatoris.

6

1597, març, 23. Paterna.

Àpoca de 13 lliures i 10 sous signada per Francesc Llopis i Joan Llopis, llauradors, germans de Burjassot, a la vila de Paterna, per raó de 54 cafissos de calç per a la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Sepe dictis loco die mense et anno.

Noverint universi quod nos, Franciscus Llopis et Joannes Llopis, fratres, agricultores loci de Burjaçot habitatores, hodierno die in villa de Paterna viventi, scienter et cetera ambo simul et cetera confitemus et in veritate recognoscimus vobis, justicie, juratis et prohominibus ville Paterne absentibus et cetera, et vestris quod dedistis et solvistis nobis nosque a vobis habuimus et recepimus nostre omnimode voluntati realiter numerando terdecim libras et decem solidos monette regalium Valencie, de ex precio quinquaginta quatuor cafissorum *cals* quos ex nobis emistis habuistis et recepistis *per a la sisterna*, modus vero solucionis predictis quantitates talis fuit et est quod illas habuimus et recepimus per manus Vincenti Climent, sindici dicte ville in presenti anno millesimo quinquagesimo nonagesimo septimo, et quia et cetera, renunciemus et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Joannes Salvador, agricultor dicte ville habitatori, et Vincentius Epila, agricultor loci de Puçol vicinus et habitatori hodierno die in dicta vila de Paterna repertus.

7

1597, abril, 21. Paterna.

Àpoca de 20 lliures, signada per Miquel Carretero, a la vila de Paterna, part del pagament per obres de la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die XXI mensis aprilis anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod ego, Michael Carretero, ville operarius civitate Valencie, pro nunch in villa de Paterna residents, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis, justicie, juratis ac prohominibus dicte univeristatis absentibus et cetera, et vestris quod dedistis et solvistis michi egoque a vobis habui et recepi mee omnimode voluntati realiter numerando viginti libras monette regalium Valencie *per part de paga dels mans i factures de la sisterna*, modus vero solucionis talis fuit quod illas habui et recepi per manus Vicenti Climent, sindici dicte ville, et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne.

Testes huius rei sunt Martinus Peris et Bernardus Lafarch , agricultores dicte ville habitatoris.

8

1597, maig, 3. Paterna.

Àpoca de 14 lliures i 4 sous signada per Miquel Alonso, llaurador, a la vila de Paterna, per raó de 60 cafissos de calç per a la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die III mensis maii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universi quod ego, Michael Alonso, agricultor in quadam villa sive alqueria realencho civitatis Valencie commorans, eodierno die in villa de Paterna

reperitus, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis, justicie, juratis ac prohominibus ville Paterne absentibus et cetera, et vestris quod dedistis et soluistis michi egoque a vobis habui et recepi mee omnimode voluntati realiter numerando quatuordecim libras et quatuor solidos monette regalium Valencie, de ex precio sexaginta *cafissios de calis* quos de me emestis habuistis et recepistis *per a la sisterna* modus vero solucionis predictis quantitates talis fuit et est quod illas habui et recepi per manus Vincentii Climent, sindici dicte ville, et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Franciscus Garcia, sartor, et Vincentius Amat, operis terra confector, dicte ville habitatoris.

9

1597, maig, 11. Paterna.

Àpoca de 15 lliures i 3 sous signada per Lluís Genís, manyà de València, a la vila de Paterna, per raó de dues reixes de ferro i una creu per a la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die XI mensis maii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universsi quod ego Ludovicus Genis, *manyà*, civitatis Valencie habitatori, hodierno dia in villa de Paterna inventus, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis, justicie, juratis ac prohominibus dicte ville absentibus⁸⁹ et vestris quod dedistis et soluistis michi egoque a vobi habui et recepi mee omnimode voluntati realiter numerando quindecim libras et tres solidos monette regalium Valencie, de ex precio *de dos reixes de ferro i una creu per a la sisterna, les quals han pessat tres arroves, sinch lliures i mija* ad rationem duorum solorum et quinque denariorum pro una quaque libra, quod in universo sumam capiunt universalem terdecium libras, quatuordecim solidorum et tres denariorum, et ex alia parte *per lo preu de la creu quinze reals castellans* que due partite predictam sumam capiunt quindecim librarum et tribus solidorum dicte monette modus solucionis predictae quantitate talis fuit quod illas

⁸⁹ Tatxat: et cetera.

habui et recepi per manus Vincenti Climent, sindici dicte ville, et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Joannes Prohedo, agricultor, et Michael Carretero, ville operarius dicte ville habitatoris.

10

1597, maig, 15. Paterna.

Àpoca de 10 lliures, signada per Miquel Carretero, a la vila de Paterna, tercera i darrera paga per les obres de la cisterna.

ARCSCCV, *Protocols d'Antoni Joan Escurrer*, núm. 13.198.

Die XV mensis maii anno a Nativitate Domini MDLXXXVII.

Noverint universsi quod ego, Michael Carretero, ville operarius civitatis Valencie, pronunch in villa de Paterna habitatore, scienter et cetera, confiteor et in veritate recognosco vobis, justicie, juratis ac prohominibus dicte universitatis absentibus et cetera, et vestris quod per manus Vincentii Climent, sindici dicte ville, dedistis et soluistis michi egoque a vobis habui et recepi mee omnimode voluntate realiter numerando decem libras monette regalium Valencie in solutum ratta illarum quadraginta sex librarum, decem solidos dicte monette, quas vos michi solvere et pacare tenemim ratione et protextu *de les mans i factures de la sisterna* et sunt tercia et ultima solucione dicte sisterne et quia et cetera, renuncio et cetera.

Actum Paterne et cetera.

Testes huius rei sunt Arnaldus Ferrer et Dominicus Catala, ville operarius dicte ville habitatoris.

Annex II. Glossari.

ans: sinó que

ajustar: reunir.

àpoca: carta de pagament, rebut.

avenir, avindre: posar d'acord.

capbreu: inventari o apuntament d'un reconeixement de drets, especialment emfitèutics.

cíndria: bastida de fusta que sosté una volta o un arc en construcció.

dull, dui: forat d'una bóta, al qual s'aplica el grifó per a treure el vi.

jurat: magistrat municipal, amb facultats rectores i executives.

justícia: magistrat encarregat d'administrar justícia.

lliurar: entregar.

manobre: treballador que ajuda l'obrer de vila.

mans: el treball manual utilitzat en una obra.

ministre, menistre: alguatzil, saig.

rossí: cavall de mitjana qualitat.

solar: sòl, paviment.

tut: tot.

universitat: col·lectivitat d'habitants d'una ciutat o vila.

visura, vesura: inspecció.